

Birger Jarlsbilden i Sueciaverket

Av Elis Wadstein

I Suecia Antiqua et Hodierna har Erik Dahlbergh som bekant intagit en bild, som enligt överskriften skulle vara en »Birgeri Jerl Proregis et Genitoris Regis Woldemari et Magni Effigies, juxta formam in qua in Arce Tavasthusana in Finlandia hac ætate adhuc conspicitur». Denna bild var målad på yttersidan av ett murtornt å en kring Tavastehus' slott uppförd ringmur, fig. 1. Den förstördes år 1739, då murtorntet i sammanhang med den gamla ringmurens borttagande nedrevs.¹

Den från landshövdingen i Tavastehus' län Abraham Cronhiort härörande, av Dahlbergh för Sueciaverket använda, i färger utförda kopian av »Birger Jarls»-bilden² finnes ännu i behåll, fig. 2.³ Denna visar en man, klädd i harnesk och hjälm med runt omkring denna vajande vita fjädrar; vid mannens sida hänger ett svärd. Övre delen av benen täckes av ljusröda knäbyxor och den nedre av ljusa, randiga strumpor; på fötterna bär mannen skor med röda klackar. Nedanför honom ser man en röd sköld med tre rosor på, till höger en bågare och till vänster en brinnande vedstapel. I den ena handen håller mannen en spökvast och i den andra en knutpiska.

En annan, som bekant av konstnären, ritaren vid Antikvitetskollegiet Elias Brenner under resa i Finland 1671—72 verkställd avritning av målningen å Tavastehusmuren visar en helt olika bild, fig. 3. Enligt denna är mannen å målningen nästan fullständigt naken; endast en tygflik faller snett ned från hans vänstra sida. Huvudet omgives av en gloria; fötterna synas ej utan skymmas av en framför dem anbragt sköld med ätten Totts vapen, avdelad i 2 mörkare och 2 ljusare röda fält (för övrigt är Brenners teckning icke färglagd). Till höger om mannen står

¹ Se Finskt Museum III, s. 80 o. där anförd litteratur.

² Jfr Cronhiorts brev till Erik Dahlbergh rörande Tavastehusmålningen, avtryckta i Finskt Museum II, s. 71 ff.

³ På Kungl. Biblioteket förvaras även en kopia av den Cronhiortska avbildningen i grövre och bjärtare utförande. Den Cronhiortska avbildningen ligger även till grund för ett oljemålat »porträtt av Birger Jarl», som finnes på Gripsholms slott. Till grund för anletsdragen av ett annat, på Gripsholm befintligt förment porträtt av Birger ligger E. Brenners nedan återgivna avritning av Tavastehusbilden.

nedtill en bågare, från vilken runda streck stråla ut åt alla sidor; till vänster synes ett litet träd eller en buske. Liksom å Cronhiorts teckning håller mannen å Brenners i den ena handen en spökvast, i den andra en knutpiska.

Huru är nu den stora olikheten mellan den Brennerska och den Cronhiortska avbildningen att förklara, och vilkendera är den tillförlitligaste?

Olikheterna bero tydligen på, att målningen, anbragt som den var å en yttermur utan ens ett takutsprång till skydd, under tidernas lopp blivit »mycket förderfvad aff vädret»⁴ och därför varit mycket otydlig, så att vissa detaljer kunde uppfattas på olika sätt.

Redan J. Peringskiöld ger avgjort företrädet åt Brenners avritning samt tolkar målningen å muren som en *Kristus*-bild. Han säger i ett memorial av år 1719⁵: »Ibland Gref Dahlbergs vackra verck, kalladt Svecia antiqva et hodierna, är inkommin en afbildning som skulle vara Birger Järles; men den samma hafver blifvit genom någon okunnig målare tagen af Christi Bild på Tavastehus Slottsmur, där Antiquitetens Archivi Ritare (Elias Brenner) A:o 1672 bemålte Beläte och Wapn afritat, som det werkelige finnes, med et heligt skeen kring hufvudet, samt gissl och Rijs i händerna, såsom vår frälsare för våra synder varit slagen och hudflängder, på högra sidona om belätet finnes kalken, i hvilken den heliga blodet samlas, på venster står ett törnträ. Under samma Salvatoris fötter hafver Jvar Axelsson Tott, som var höfvidsman på Wiborg och Tavastehus... låtit måhla sit Tottevapen. Men huru obilligt Gref Dahlbergs Ritare... samma Christi beläte i sin afritning med plümer, harnesk och fransyska skor påklädt hafver, samt med en plijt på sidan omgiordat, förutan orätt vapns bifogande, kan hvar och en af begge Ritningarnas jämförande finna».

I senare tid har frågan om förhållandet mellan den Chronhiortska och den Brennerska avbildningen av målningen på Tavastehusmuren varit föremål för ny undersökning;⁶ härvid har den uppfattningen ytterligare hävdats, att Brenners avbildning är den pålitligaste.

Denna uppfattning — som numera synes vara den vanliga — är dock säkerligen icke berättigad. De delvis onaturligt fylliga kroppsformer mannen å målningen enligt Brenner skulle haft visa, att hans teckning ej kan vara särdeles trogen.⁷ Dessa fylliga kroppsformer bliva fullt förklarliga, om mannen, såsom Cronhiorts avbildning angiver, haft *k l ä d e r*

⁴ Citerat ur Cronhiorts brev till Erik Dahlbergh; se det ovan anförda avtrycket i Finskt Museum II, s. 72.

⁵ Se E. A[speli]n, Finskt Museum II, s. 20 ff.

⁶ Ibidem, s. 17 ff. och s. 71 ff.

⁷ Detta har icke heller E. Aspelin kunnat undgå att finna (a. a., s. 18).

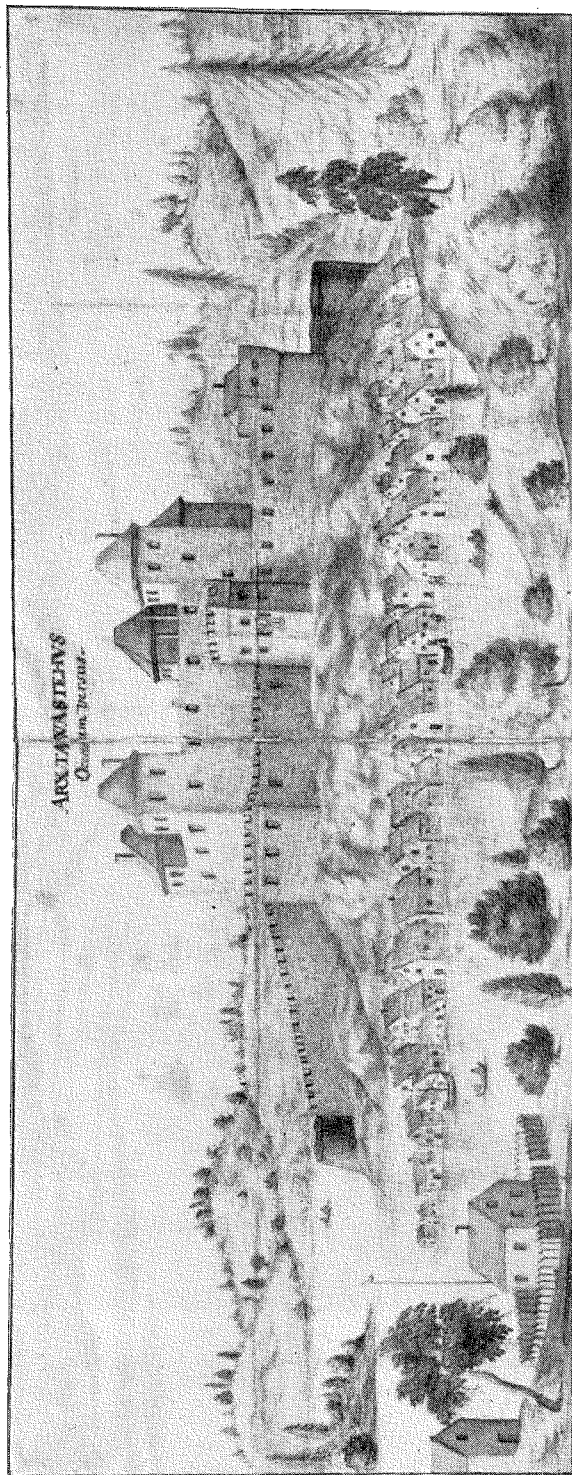

Fig. 1. Originalteckningen till Sueciaverkets kopparstick »Arx Tavastehus occaum versus». Kungl. Biblioteket, Stockholm.

Fig. 2. Cronhiorts avbildning av Tavastehusmålningen. »Handritade Porträtt», Kungl. Biblioteket, Stockholm.

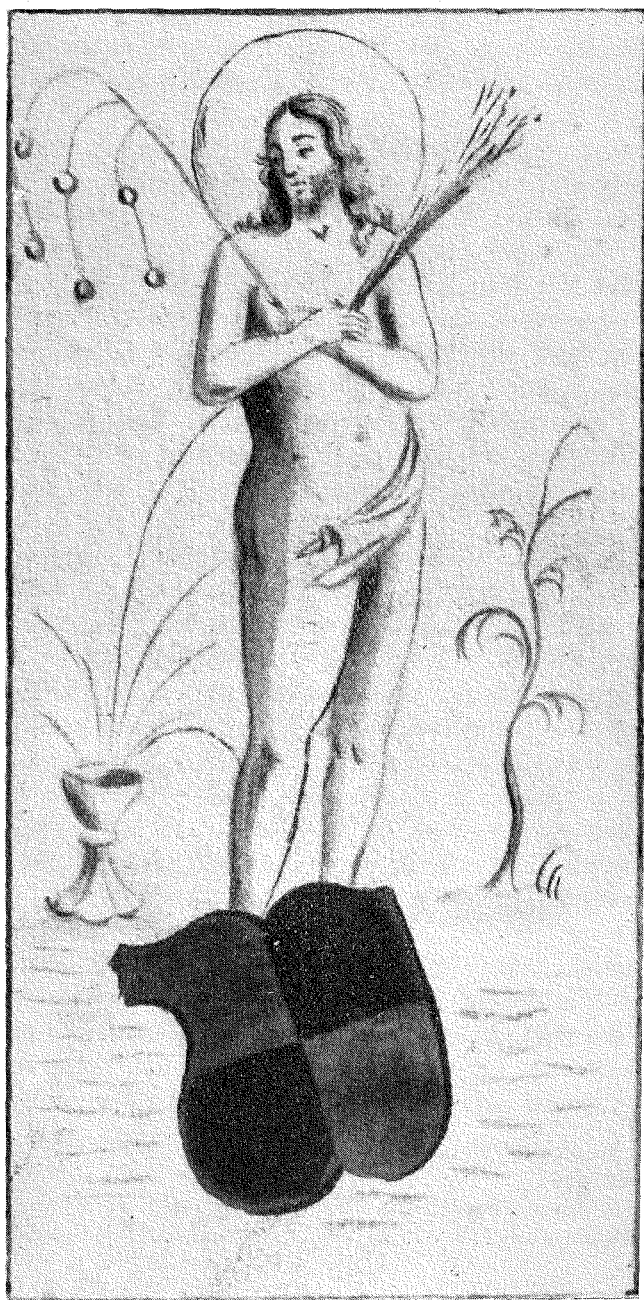

Fig. 3. Brenners avbildning av Tavastehusmålningen. »Gamble Monumenter I Stoor-Förstendömet Finlandh» (sign. F. l. 4 a), Kungl. Biblioteket, Stockholm.

på sig, vilka Brenner i följd av deras ljusa färger samt målningens otydliga skick icke observerat. Att Brenner trott konturerna av dessa kläder utgöra ytterlinjerna av en naken kropp, är särskilt tydligt av, att den onaturligt tjocka form, som han givit övre delen av högra benet, nära stämmer med formen på det byxklädda benet å Cronhiorts teckning. En del andra »felaktigt tecknade»⁸ avritningar, som Brenner gjort på sin finska resa, visa också, att han icke alltid varit en så noggrann iakttagare som man trott.

Att Cronhiort fått fram kläder och andra detaljer på målningen, vilka Brenner icke observerat, kan ha berott på, att han, för att kunna, såsom han lovat i ett brev till Erik Dahlbergh, »med all flith altdsamman någa observera»,⁹ låtit rengöra målningen från damm och smuts, som under tidernas lopp samlat sig över densamma. Landshövding Cronhiort hade utan tvivel mera möjligheter än Brenner att på detta sätt förbereda avtecknandet av den svåråtkomliga, högt uppe å yttermuren befintliga bilden.

Men om Cronhiort således verkligen riktigt sett, att mannen å målningen varit utstyrd i fjäderprydd hjälm, harnesk och byxor m. m., är det därför ej sagt, att alla å hans avbildning tecknade detaljer i denna utrustning också bero på verkliga iakttagelser. Möjligt är, att han å den otydliga målningen endast kunnat observera vissa partier av utrustningen och att han kompletterat dessa partier efter mönster av utrustningspersedlar från en senare tid än den, från vilken målningen stammade. Troligen stammade denna från medeltiden; den kan ha blivit gjord av samma målare, som antagligen i slutet av 1400- eller första delen av 1500-talet utfört kalkmålningar å väggar och valv i den närbelägna Hattula kyrka.¹⁰

Har då Cronhiort rätt i sin uppgift,¹¹ att figuren å Tavastehusmålningen skall föreställa Birger Jarl? Säkerligen icke. Spökvasten och knutpiskan passa icke i händerna på en Birger Jarl. Bildens plats på utsidan av en mur, vettande mot ett obebott bergsområde,¹² var också i högsta grad olämplig för en bild av Birger (liksom även för en Kristusbild).

⁸ Citerat från H. Donner, *Finskt Museum* XXI, s. 62.

⁹ Se *Finskt Museum* II, s. 72.

¹⁰ Se E. Aspelin, *Finskt Museum* II, s. 18; jfr samma förf. i *Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään*, Helsinggissä 1891, s. 21 och E. N[ervande]r i *Finskt Museum* III, s. 17 ff.

¹¹ Meddelad i brev till Dahlbergh av den 16 januari 1699, se *Finskt Museum* II, s. 72.

¹² Se fig. 1 ovan samt Beilage I till J. Ailio, *Die Burg Tavastehus*, i *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* XXI eller Liite II i samma förf:s *Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria*, Hämeenlinna 1917.

Den rätta förklaringen av den med spökvast, knutpiska och svärd utrustade figuren är utan tvivel, att den föreställer en rättsfunktionär, som hade att exekvera ådömda straff, en *masterman*.¹³ Bilder av dylika funktionärer äro kända från flera håll. Från vårt land erinrar jag om det s. k. justitiebeläte, som utgjordes av en nära manshög bronsstaty, framställande en man med spökvast i handen och svärd vid sidan, vilken förr stod på en som skampåle tjänande hög pelare å Stortorget i

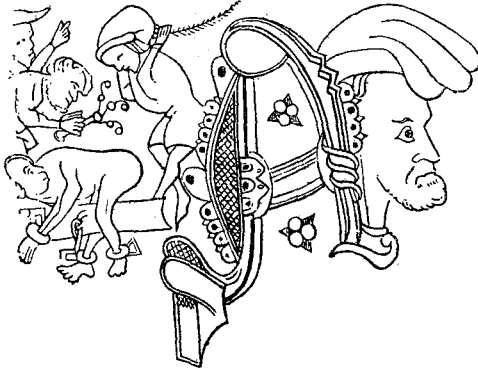

Fig. 4. Hudstrykning. Efter handskrift av Magnus Erikssons landslag.

Stockholm.¹⁴ Från Tyskland må särskilt erinras om de med spö och svärd utrustade justitiebilder, som där äro kända från flere ställen.¹⁵ En bild, som genom en inskrift uttryckligen betecknas som föreställande en »Ivsticie Execvtor», finnes framför rådhuset i Posen.¹⁶ Andra paralleller äro de i gamla österrikiska landsdelar å pelare stående justitiebilderna.¹⁷ En

¹³ Att jämte spö även knutpiska brukade användas vid ådömd hudstrykning, framgår av den i fig. 4 ur en handskrift av Magnus Erikssons landslag återgivna hudstrykningsscenen (denna bild har jag hämtat ur Sveriges Historia, Stockholm 1877—1881, 2, s. 7).

Att den på Gripsholm befintliga, på Sueciaverket grundade bilden av Birger Jarl »har utseende av en bödel, där han bredbent står med sitt gissel, sin bila o. s. v.» har A. Hahr anmärkt i De svenska kungliga lustslotten, Sthlm 1899—1900, s. 438. Någon bila finnes visserligen icke å Gripsholmsbilden (har Hahr fattat den något otydliga skölden å tavlan som en bila?), men Hahrs anmärkning pekar i alla fall i rätt riktning.

¹⁴ Se Nordisk Familjebok², 14, sp. 991 f., där anförd litteratur och Sveriges Historia, Sthlm 1877—1881, 5, s. 265 f. samt fig. 5, som återger det nu i Stockholms rådhus uppställda »belätet».

¹⁵ K. Hoede, Das Rätsel der Rolande, Gotha 1911, s. 142; H. Meyer, i Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Kl. 1930, s. 474.

¹⁶ Th. Goerlitz, Der Ursprung und die Bedeutung der Rolandsbilder, Weimar 1934, s. 220; R. Béringuier, Die Rolande Deutschlands, Berlin 1890, s. 192 ff.

¹⁷ Se Hoede, a. a., s. 140 ff.

Fig. 5. »Kopparmatte». Stockholms Rådhus. Efter S. Wallin, i Svenska Kulturbilder, N. F. II, s. 167.

jättstor svensk bild med liknande syftning var den bekanta Thuro lang i det medeltida Skänninge, fig. 6,¹⁸ vilken utgör ett mellanled mellan

¹⁸ Se Olaus Magnus, Historia de gentibus septentrionalibus, lib. XIV: cap. XV (med avbildning); jfr även lib. VI: cap. XVIII.

straffexekutorsbilderna av mindre mått och de med dessa i samband stående större och förnämligare, särskilt från norra Tyskland kända s. k. Rolandsbilderna.¹⁹

Liksom figuren på Tavastehusmålningen äro även många tyska och österrikiska justitiebilder klädda i rustning och en del även i hjälm.²⁰ Något på en mur eller en vägg målat »justitiebeläte» är visserligen icke förut känt. Men en del sådana bilder voro liksom Tavastehusfiguren målade i olika färger.²¹ Om en sådan i likhet med en äldre Rolandsbild i Bremen utgjordes av »eine an eine Mauer sich lehrende Halbfigur»²² (alltså en figur i mycket hög relief), så var likheten med Tavastehusbilden, i synnerhet på något avstånd, mycket stor.

Fig. 6. »Thuro lang» i Skänninge. Efter Olaus Magnus, lib. XIV: cap. XV.

Den brinnande vedstapel, som synes vid sidan av mannen å Tavastehusmålningen, avser säkerligen att utgöra varnagel för ett av de allra svåraste medeltida dödsstraffen: bränning å bål.²³

Vad som åsyftas med den å andra sidan om mannen stående bågaren, är svårare att förstå. Till denna bågare finnes emellertid ett motstycke

¹⁹ Om detta samband se Hoede, a. a., s. 135 ff., H. Meyer i a. a., s. 474 ff. och i *Bremisches Jahrbuch* 56, s. 8 ff. samt en snart i *Hansische Geschichtsblätter* utkommande uppsats av E. Wadstein, Roland als Name von Rechtssinnbildern.

²⁰ Se Hoede, a. a. s. 126 f. och s. 141.

²¹ Se Hoede, a. a., t. ex. s. 42, s. 141 och s. 176 f.

²² Cit. av G. Sello i *Bremisches Jahrbuch* 21, s. 75.

²³ Se om detta dödsstraff enligt våra medeltidslagar av C. J. Schlyter i *Ordbok till ... Sveriges gamla lagar under bal* anförda lagställen.

å den ovan fig. 6 återgivna bilden i Skänninge; denne bär en dryckeskanna i handen.²⁴

Även till vapenskölden å Tavastehusmålningen finnas motstycken å justitiebilder, bestående av riks-, lands-, eller stadsvapen, någon gång av vapen, tillhörande personer, som haft särskilt att göra med resandet av bilderna.²⁵ Fanns det, såsom Cronhiorts avbildning angiver, tre rosor å Tavastehusmålningens sköld, kan därmed ha avsetts de rosor, som finnas (under lodjuret) i Tavastlands vapen.²⁶ Bar skölden å målningen i överensstämmelse med Brenners avritning i stället det Tottska vapnet, skulle detta tyda på, att någon medlem av denna ätt, som i senare delen av 1400-talet haft Tavastland som län, låtit verkställa målningen.

Det öppna, obebyggda bergsområde, som låg mellan slottsmuren, å vilken målningen var anbragt, och den nedanför liggande köpingen, lämpade sig väl som plats för de offentliga straffexekutionerna. Där fanns gott rum för de människoskaror, som plögade samlas för att åse dylika uppskakande skådespel.

Zusammenfassung.

Das Birger Jarlsbild in E. Dahlberghs Suecica Antiqua et Hodierna.

In diesem berühmten, i. J. 1716 erschienenen Prachtwerk findet sich ein Bild, das Birger Jarl, den »prorex» Schwedens (gestorben 1266), vorstellen soll. Das Bild ist die Wiedergabe eines Gemäldes, das an der Aussenseite eines jetzt abgebrochenen Mauerturmes der Burg Tavastehus in Finnland, die Birger Jarl erbaut haben soll, gemalt war. Es stellt einen Mann dar, der, in Helm und Harnisch gekleidet und mit einem Schwerte ausgerüstet, in den Händen einen Staupbesen und eine Knute hält. Eine andere alte Abbildung dieses Gemäldes stellt einen nackten Mann dar, der für ein Bild von Christus gehalten worden ist.

Verf. hebt hervor, dass die letztgenannte Zeichnung ganz fehlerhaft sei und auf Missverständnis des undeutlichen, von Wind und Wetter beschädigten Gemäldes beruhe. Es sei auch ein Missverständnis, dass das Gemälde Birger Jarl darstelle. Es stelle vielmehr einen Gerichtsvollzieher (Nachrichter) dar. Zur Begründung dieser Behauptung ver-

²⁴ Från Nederländerna finnes en antydning om, att Rolandsbilder där varit utrustade med dryckesrus, se Wadsteins s. 185, not 19 omtalade uppsats.

²⁵ Se Hoede, a. a., s. 99 och bilderna i Béringuier, Die Rolande Deutschlands.

²⁶ Jfr J. Ailio, Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria, s. 109, kuvut 52, 53.

weist Verf. auf ein früher auf dem Grossen Markt in Stockholm auf einer Schandsäule stehendes »Justizbild«, das, wie das Bild von Tawastehus, einen Staupbesen und ein Schwert trägt. Ferner verweist Verf. auf die mit Staupbesen und Schwert ausgerüsteten Bilder von Gerichtsvollziehern, die sich in Deutschland und in alten österreichischen Ländern finden, und auch auf die seiner Meinung nach mit diesen zusammenhängenden Rolandsbilder. Solche Bilder stehen gewöhnlich auf offenen Plätzen, auf denen die gerichtlichen Strafen vollzogen wurden; auf ähnliche Weise befand sich das Bild von Tawastehus bei einer offenen, unbebauten Platte, auf der es guten Raum für Zuschauer gab.

Ett aristokratiskt "uppfostringsverk"

De kungliga pagerna i 1600- och 1700-talens Sverige

Av *Esther Jacobson*

Ibland den mängd av folk man här i Stockholm skådar,
Som stadens rikedom samt prakt och höghet bådar,
Man ser en särskild flock, som pager kallas plär
Och med effronderi en guldsmidd klädnad bär,
Se, detta folkslag är just det jag vill beskriva.

Så börjar Johan Magnus Lannerstierna sin på 1770-talet skrivna »Pagead». »Detta folkslag» försvann ett par decennier senare ur gatuvimlet. Förenklade former i hovetiketten, ekonomiska hänsyn och kravet på en enhetlig och fullgod utbildning för officerskåren bidro till den gamla pagekårens och det därmed förenade »uppfostringsverkets» upplösning.

Seden att vid furstehoven uppfostra och samtidigt låta betjäna sig av unga ädlingar är urgammal. Dock var det egentligen först mot medeltidens slut, som ordet page — det medeltida latinets pagius — får sin nutida betydelse, efter att förut ha betecknat en tjänare i underordnad ställning.¹

Av riddaren fordrades knappast någon kunskap om förhållandena inom samhällets andra klasser. Han skulle leva sitt liv inom sin strängt befästade borg, då och då draga ut på krigs- eller härjningståg, då och då i torneringar och ringränningar kunna tävla med sina gelikar; han skulle kunna jaga och skicka sig hovmannamässigt vid de fester, som tid efter annan förekommo vid konungens, hans eget eller andra riddares »hov». Men allt detta bibragtes ynglingen bäst, om han fick växa upp på en främmande riddares borg, och så fylldes de medeltida stormanshemmen av hela skaror av gossar, som där erhöilo sin uppfosttran.

Men andra tider bröto in. Furstemakten höjde sig till större betydelse.

¹ Se von Scharfenort, Die Pagen am brandenb.-preussischen Hofe 1415—1895, Berlin 1895, s. 1.

Som hovfunktionärer, ämbetsmän eller officerare träda de forna riddarnas ättlingar i furstarnas tjänst, och de nya uppgifterna kräva en annan uppfostran. Samtidigt bliva ju också tillfällena att vid någon stormans borg erhålla pagetjänst allt färre, och slutligen inskränka de sig till furstehoven.

Här i Sverige hade »riddartidens» samhällsförhållanden aldrig varit fullt utbildade, men troligt är väl, att även här de höga herrarna på sina gårdar låtit söner av de främsta ätterna bära fram maten och öva sig i ridderliga idrotter. Och seden höll rätt länge i sig. Under 30-åriga kriget stiger den svenska adeln till ansenlig rikedom, makt och praktlystnad. Från högtidligheterna med anledning av drottning Kristinas kröning omtalas ej blott drottningens och pfalzgrevens utan även Per Brahes, Magnus Gabriel de la Gardies och Axel Oxenstiernas pager.²

I sammanhang med riddarhusets instiftande inrättades också en adelskola i Stockholm, »collegium illustre». Detta läroverk fick en kort livstid. Det började 1626 sin verksamhet och stängde redan på 1630 eller 40-talet sina portar.³ Orsakerna härtill torde ha varit flera. Två pestepidemier kommo högadeln att med sina söner lämna staden. Kanondundret från segertåget i söder drog uppmärksamheten bort från fredliga värv.

Under då rådande samhällsförhållanden var det väl en självklar sak, att »det lägre och fattigare folkets barn vid undervisningen skildes från adelns och de förmögnares», något som Johannes Mathiæ Gothus, vilken gjorde upp skolans läsplan, också i inledningen till densamma framhållit. De unga ädlingarna borde ju »uppammas till fäderneslandets tjänst i sysslor och ämbeten och njuta en därefter väl anpassad handledning i seder, språk och vetenskaper samt i sådana kroppsövningar, som i krigstider gagna och under fredens lugn pryda en yngling.»

Till den ändan borde den unge adelsmannen äga kunskap i latin och franska, helst också något grekiska. Han borde öva sig i att hålla tal, att sätta upp brev och samtal. När han blev äldre, skulle han jämväl undervisas i dialektik, retorik, fysik och matematik, möjligen också i lagfarenhet och läkekonst. — Till det som »prydde en yngling» hörde helt naturligt boll- och kägelspel, schackspel, dans, fäktning och ritt, samt vokal- och instrumentalmusik.⁴

Detta är ett helt annat bildningsideal än det medeltida. Det gäller nu

² Grönstedt, J., Svenska Hoffester I, Sthlm 1911, s. 92. Jfr dock Krönungs Process Ihrer Königl. Mayst. zu Schweden. Gedruckt im Jahr 1650. Kungl. Biblioteket.

³ Leuhusen, F. W. O., och Forsstrand, C., Riddarhusets enskilda styrelse, i Sveriges Riddarhus, Sthlm 1926, s. 445.

⁴ Murberg, J., Kort berättelse om Collegium regium et illustre, i Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademiens Handlingar VIII, Sthlm 1808, s. 150 ff.

att göra ynglingen tjänlig för en insats i det samhälle, till vars första stånd han hör — något vartill tidens trivialskolor och gymnasier med deras tydliga doft av läroanstalter för blivande präster rakt inte voro ägnade.

Det förblev alltså därvid, att den adlige familjefadern måste privat låta undervisa sina söner. Ibland bibragtes dem all undervisning i hemmet av där anställda informatorer, ibland avslutades den med några terminers studier vid akademien, fortfarande under preceptorns ledning, och slutligen borde i dennes sällskap »peregrinagen» företagas. Det var en dyr uppfostran, kännbar nog redan för stormännen — i synnerhet sedan en anseelig del av dem genom reduktionen mistat sina rikedomar — och hart när omöjlig att betala för den talrika lägre officers- och tjänstemannaadeln.

Så började då många familjefäder och många »bedrövad änka» tänka på att det ändå fanns en möjlighet att lätta denna börda. Akademiska studier och peregrinage kunde man ej åstadkomma. Då vore det ju gott, om sonen kunde bli page. »Vid hovet äro ock pager av adel, dessa hava ock skiftesvis hos majestäterna sin uppvakning, de bliva ständigt vid kungliga hovet till taffeln, information och alla andra exercitier uppfostrade som de ock vid årens tilltagande njuta all god befordran till tjänlig nytta vid kongl. hovet, kansliet och militiestaten. Dessa ha sin ordinarie information, som på hovstaten därför njuter lön och spis jämte andra förmåner.»⁵ Och det var lockande att tänka sig, att en pojke skulle komma i åtnjutande av lön i reda penningar; stor var nu inte pagelönen, men den utgjorde dock 80 dlr smt, vartill kommo 60 dlr i »lintygspenningar» — en summa, som helt naturligt antog större proportioner, i den mån familjen själv led ekonomiskt betryck. Dessutom åtnjöt ju en page inte bara vad vi nu för tiden kalla fritt vivre utan även »liverij». Detta var ingen liten förmån. I äldre tider bestods åt varje page ett livré; från 1728 fick han tvenne, ett »rikare statslivré och ett annat att dagligen brukas». En förhoppning, som i det memorial, där statslivréet omtalas, uttryckes om att ett dylikt borde kunna brukas i 5 à 6 år, skola vi hoppas ej realiserades — pagerna växte ju, måhända fingo de ärva varandras livréer.⁶ Hur härmed än förhöll sig, kunde pagen också påräkna att vid resor eller oväder få krypa in i en varm »reseklädning» med silvergaloner och sammetsuppslag, och dessutom hade han den av gamla apoteksräkningar att döma inte föraktliga förmånen av fri medicin.⁷

⁵ Huruledes Konungariket Swärike — — warder styrt. N 220. Uppsala universitetsbibliotek.

⁶ Underdånigt memorial 7 nov. 1728, Diarier 1727. Riksmarskalksämhetets arkiv.

⁷ Hovstatsräkenskaper. Slottsarkivet.

Och så skrevs en ödmjuk supplik. Kunde man därvid framhålla, att man exempelvis i »Kongl. Maj:ts och Rikesens Krigstienst» tillsatt en stor del av sin förmögenhet, att man var sjuklig eller dylikt, var detta en god hjälp. Man måste också räkna med, att sonen skulle få vänta på sin upphöjelse, ty pagekåren var ej talrik. Vid Kristinas kröning gingo 24 pager före och 24 efter drottningens vagn.⁸ Under normala förhållanden utgingo 12 pagelöner; under stora ofreden hade de kungliga damerna haft 6 à 9 pager till sitt förfogande, medan 3 varit konungen följaktiga i fält. Det var först på Gustaf III:s tid, som pageantalet växte, ehuru även då blott 10 à 14 pager kommo på konungens stat. I alldeles riktig känsla av att platserna voro få men supplikanterna många, skrev också en familjefader, som hos Fredrik I anhöll om pageplats för sin son: »Jag bönfaller för den skull därom i djupaste soumission och gör mig det underdåniga hopp, att därest någon pagelön vid Eders Kongl. Majts Hof nu ej vore ledig, det jag må kunna erhålla nådig resolution att bemälte min son vid första öppning må hos Eders Kongl. Majt i dess allernådigaste konsideration och åtanke komma.»⁹

Vanligen var det väl så, att ynglingen reste till huvudstaden med ett löfte om att, när en eller par »e. o. pager» fått lön, själv erhålla dylik och till dess få nåden uppvakta utan denna förmån. Och så småningom hade tack vare äldre kamraters befordran den stund kommit, då han med sitt pagebrev på fickan kände sig som en man i staten.

Den 29 april 1756 utfärdades sålunda pagebrev för Bengt Gustaf Wallencrona, då 13 år gammal. Det högviktiga diplommet lyder:

»Kongl. Majts och Sveriges Rikes råd Överste Marskalk Cancellie Råd samt Riddare och Kommendör av Kongl. Majts Orden Clas Ekeblad, Greve till Stohla, gör witterligt, att som genom pagens vid Kongl. Hofvet Carl Jacob von Qwantens befordran en page ledighet blifvit vid Kongl. Hofvet med därtill hörande lön och Lintygs- och kostpenningar samt Liverij och alla förmåner, till erhållande hvaraf efter inhämtat Hans Kongl. Majts nådigaste gottfinnande i åtanke kommit ädel och välbördig Bengt Gustaf Wallencrona, vilken redan någon tid såsom page vid Kongl. Hofvet uppvaktat. Fördenskull uppå Kongl. Majts samt Kall och Ämbetes vägnar, varder i kraft av denna min fullmakt bemälte Bengt Gustaf Wallencrona förordnad och antagen till Page vid Kongl. Hofvet och att likmätigt Kongl. förordningen tillträda och åtnjuta de efter von Qwanten ledige blivne ofvannämnde pageförmåner, det alla som vederbör, hafva sig att efterrätta.»¹⁰

⁸ Krönungs Process etc.

⁹ von Yhlens supplik april 1731. Kungl. Arkiv, vol. 24. Riksarkivet.

¹⁰ Fullmakt för B. G. Wallencrona, Brevbok 1756. Slottsarkivet.

Det kan ju hända, att livet i huvudstaden i viss mån blev ynglingen en besvikelse — litet enahanda blev det ju i längden trots hovluft och information, som vuxen fri man kände han sig ju inte precis. Det »uppfostningsverk», i vilket han vunnit inträde, stod närmast under den ofrälse pagehovmästarens överinseende, ehuru det ålåg hovmarskalken att övervaka så väl denne som hans disciplar. Och lönen — det var förunderligt vad den smälte ihop, när man nu en gång var i besittning därav. Om man nu fick ut den. Det skedde under normala förhållanden, men de, som gjort pagetjänst under Karl XII:s bistra tider, hade nog ibland fått ut den endast delvis. Ännu så sent som 1735 utbetalades resterande pagelöner.¹¹

De pager, som voro i tur att uppvakta, skulle på morgonen gå upp i »förmaket» för att där vänta på besked om vad de till äventyrs skulle utträta. Och ofta var det väl inte så värst viktiga uppdrag de fingo. Lanerstierna skriver litet elakt:

— — — — han skall gå
Till deras excellenser kring och fråga hur de må.

När det stundade till måltid, skulle pagerna — nu fulltaliga — samlas i köket, där även deras hovmästare med prestav infann sig. Där fingo de nu beskåda huru de många rätterna avsmakades och upplades på faten, som pagerna skulle bära. Hovmästaren stötte med prestaven i golvet, och hela skaran satte sig i rörelse. Sedan blev det att vänta, medan de höga herrskaperna inmundigade den rikliga maten och den än rikligare drycken, och så bära ner faten igen.¹²

Inte var det väl så roligt detta. Men hade man bara öronen öppna, så kunde man få höra och lära en hel del. Och var detta ej tillfyllest, så hade ju en page alla dessa karnevalstågsliknande »processer» att fröjda sig åt, där han fick vara en om och ringa deltagare: barndop, bröllop, solenna intåg och dylikt. I samlad trupp med sin hovmästare främst eller i två skilda avdelningar gingo pagerna då, de minsta först och de större sist, två och två eller tre och tre i feststågets tête eller efter den kungliga vagnen. Det kunde ock hända, att pagerna fingo rida med i »processen», som ringlade sig fram genom staden. Så var till exempel fallet, när Sofia Magdalena som kronprinsessa höll sitt högtidliga intåg, och det skedde likaså, när hon tolv år senare »i all tysthet» blev kyrktagen.

Vid Gustaf III:s hov fingo de sig ibland en något viktigare och syn-

¹¹ Hovstatsräkenskaper 1735. Slottsarkivet.

¹² Kongl. May:ts instruction för des Häffbetjening 1653. N 1597. Uppsala universitetsbibliotek.

nerligen dekorativ roll tilldelad. Så var exempelvis händelsen vid det tornéspel, som 1777 avhölls på Adolf Fredriks torg, »Joutes et Tournoi tenu par le roi et son altesse royale le duc de Sudermannie». Vid detta remarkabla tillfälle drog inte ett utan två långa och färgglada tåg upp mot Söder. Och pagerna voro med. De buro de stridande riddarnes lansar. Och in i minsta detalj äro deras dräkter beskrivna. »Ils ont la livrée de Suède, qui est bleu de Roi et jaune citron galonnée en or et argent. Ils ont des pourpoints bleus taillés de gros de Naples jaune, les pouffes de leur manches de même que les lissières de grandes écharpes de taffetas jaune et garnées de passements d'argent — une fraise de gaze bien bous-sisante autour du col, une touque noire élevée du coté gauche avec un bouquet de plumes blanches et noires,» heter det om konungens pager. Hertigens voro precis lika eleganta — endast färgställningen var något olika.

Den sista gången pagekåren i dess gamla form deltog i någon solennitet torde ha varit vid Gustaf III:s begravning. Och denna sista gång fingo de verkligen en synnerligen hedersam och dekorativt verksam plats. Ceremonielet föreskrev, att de skulle stå på ömse sidor om högaltaret.¹⁴

I äldre tid fingo pagerna sig mat tilldelad ur det kungliga köket. 1687 fastställdes vissa rätter, åtminstone för änkedrottningens pager.¹⁵

Men även detta blev betungande för hovkassan, och ganska snart efter sitt trontillträde hade kung Fredrik klart för sig, att »en anseelig besparing vid hovförtäringen» skulle kunna göras, om pagerna med deras hovmästare inackorderades i maten hos någon person, som för 6 dlr smt i veckan ville åtaga sig detta omak.¹⁶ Ty ett omak måtte det ha varit. Tjugu år senare begärde löjtnant Thorsell, som då haft ansvaret för deras kosthåll, rentav ersättning för den förlust han lidit. Men det var inte alls ont om personer, som trots Thorsells sorgliga erfarenhet ville åtaga sig pagernas bespisning¹⁷. Åtminstone i början på 1750-talet inrymdes också deras hushåll i en lokal, som ej tycks lämnat något övrigt att önska. Vid Riddarhustorget förhyrdes nämligen då »en stor och tapiserad» sal, en trappa upp. Jämte stort kök, visthus, källare och vedrum betingade denna en årlig hyra av 400 dlr kmt. Och inte behövde pagerna frysa, medan de åto. Till uppvärmning bestod man nämligen icke mindre än 12 famnar ved och 6 läster kol. Pagernas dåvarande hovmästare, Clemens Eure-

¹⁴ Kongl. Ceremoniel och Fester 1720—1799 (tryckta). Kungl. Biblioteket.

¹⁵ Förslagh uppå Pagiernas Förtäringh, Strödda Handl., Hedvig Eleonoras arkiv. Riksarkivet.

¹⁶ Brev av den 30 juli 1728. Kungl. Brev. Riksmarskalksämhetets arkiv.

¹⁷ Brev av den 9 jan. 1742. Ibidem.

nius, hade verkligen gjort sig all möda att ställa det bra för sina disciplar. På hans enträgna böner hade en hovpredikant Lampa åtagit sig deras kosthåll, men den gode prästmannen fann snart, att han råkat ut för »ett besvärligt matlag», och under hans efterträdare, silverkammarbetjanten Lindblom, klagades över »hård medfart å ömse sidor».¹⁸

Var pagernas spislokal prydlig under kung Fredriks tid, torde deras boningsrum ha lämnat en hel del övrigt att önska. 1725 hade till möbler i deras rum anslagits den visst icke ringa summan av 1005 dlr smt¹⁹, men 1751 kunde Eurenus bittert klara över hur det såg ut i pagerummen. Inte nog med, att själva rummen voro i starkt behov av reparation med otäta fönster samt sneda och dragiga dörrar. Stolar fattades och borden voro utan dukar. I vart och ett av rummen bodde då tre pager, och dessa hade till sitt förfogande — två sängar. »På det om någondera tillstöter sjukdom eller utslag, den då måtte behålla sitt avsöndrade lägerställe», skriver Eurenus, som till synes hyser ängslan, att hovmarskalken, till vilken hans skrivelse var ställd, skulle anse en ensam säng för någon slags förvekligande lyx. Och han fortsätter: »Eljest äro dessa logementer mycket smittade av ohyra.»

Ett i många avseenden viktigt år i pagekårens historia blev år 1756, icke minst därigenom, att de unga ädlingarna då flyttade till »Gamla Banken», huset n:r 8 i kvarteret Neptunus mindre i hörnet av Storkyrkobrinken, vilket på 1740-talet inköpts av staten. I sammanhang med flyttningen bestodos 827 dlr smt till möbler.²⁰ Bredvid pagerna bodde då två och längre fram tre »stadiga drängar», som passade upp dem. I våningen under bodde värdfolket, och där intogo även pagerna sina måltider. Det vore överdrift att säga, att någon större frid och endräkt rått mellan de båda våningarnas bebyggare; bäst tycks det ha varit under den tid fru Hedvig Maria Lundberg stod för kosthållet. Men även hon gick i längden »ej i land därmed», och hennes efterträderska, fru Appolonia Reichardt, tyckte att hon fått »en kostsam taffel att sköta». Fru Pihlgren lyckades ej i någon högre grad vinna sina matgästers hjärtan. Den sista värdinnan var kamrerareänkan Anna Maria Gerdes.²²

Hur det nu kan ha varit med kosthållet: lättsmält torde den mat pagerna fått ej ha varit — därom vittna hart när otroliga apoteksräkningar. Lustigt är också, hur tydligt man alla läkekonstens framsteg till trots kan skönja spåren av influensans framfart inom Gamla Bankens murar i

¹⁸ Ödmjukt memorial ang. Pagernas uppfostran. F 208. Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁹ Hovstatsräkenskaper 1725. Slottsarkivet.

²⁰ Hovstatsräkenskaper 1756. Ibidem.

²² Hovstatsräkenskaper 1756—92. Ibidem.

januari 1757. Då behövde nästan alla de unga herrarne samtidigt chinin, feberstillande medel, bröstsaft och slemlösande mixtur.²³

Pagerna skulle ju också erhålla »information». Närmast var det deras hovmästare, som ledde denna. Han skall — heter det 1653 — icke blott tillse, att ynglingarna ordentligt gjorde sin tjänst vid servering och avdukning, utan jämväl tillse, »att de något gott lära».²⁴

Den 24 februari 1697 utfärdades en instruktion för hovmarskalken. Han ålades att tillse, att preceptorena för Kungl. Maj:ts pager gjorde sin plikt. Han skulle vaka över, att dessa ej försummade prediko- och bönestunder eller förhör i katekes och kristendomskunskap. Vidare skulle han draga försorg om att pagerna blevo »undervisade och hållna till det, som dem kan skickliga göra, så i det gemena levernet som till den profession, vartill en eller annan av dem synes inclinera, tänkandes sig i längden därtill att applicera». Hovmarskalken skulle också låta preceptoren redogöra för den »metod» han brukade. Pagerna borde bliva grundligt undervisade om sin kristendom, vilken naturligtvis måste vara av den »rätta läran». De borde också lära sig latin och »andra nyttiga språk», fäderneslandets historia, lag och förordningar. Tiden skulle vara så fördelad, att pagerna kunde betjäna sig av Kungl. Maj:ts fäkt- och dansmästare. De äldre borde också bibringas någon insikt i »fortifikation och artilleri». Fyra gånger om året skulle hovmarskalken »efterfråga vad pagerna lärt» och hur preceptoren använt de pengar han uppburit.²⁵

Hurudant resultatet av undervisningen blev, var naturligtvis i hög grad beroende av lärarens personlighet. Om den hovmästare, som under 1700-talets första år hade pagernas »upptuktelse» om hand, kan man våga påstå, att han var en tålmodig och foglig man. År efter år kvarstod Magnus Pontin på sin post, ehuru denna verkligen ej var indräktig. Kost och logis torde den väl ha inbragt honom, men 1706 hade han »i underdånighet att fordra» 5 års lön. Pontin avled redan 1716, varför det torde vara synnerligen tvivelaktigt, om han någonsin utfick sin fordran.²⁶

Gå vi några år framåt i tiden, möta vi på pagehovmästarens plats en man, som även han torde ha haft en synnerligen mager ekonomisk vinst av sin möda men som mätt med sin tids måttstock alldeles säkert var både en framstående pedagog och en kunnig man: Nils Hufwedsson Dal, bördig från Borås. I ett »Betänkande om en ung herres information» har han åt

²³ Hovstatsräkenskaper 1757. Ibidem.

²⁴ Kongl. Maj:ts instruction för des Håffbetjening 1653. N 1597. Uppsala universitetsbibliotek.

²⁵ Kongl. Maj:ts Instruction, hwarefter des Hoffmarskalk — — hafwer sig att Regülera. Ibidem.

²⁶ Hovstatsräkenskaper 1706 och 1716. Slottsarkivet.

eftervärlden lämnat ett vittnesbörd om vilket vetande man den tiden kunde begära av en adelsman — och troligt är väl, att han i praktiken sökt bland pagerna omsätta sina funderingar. Vad då tidens viktigaste läroämne, latinet, vidkom, så borde ju »Auctorerna flitigt studeras och imiteras». Att kunna tala det stolta romarspråket ansåg Dal emellertid ej vara nödvändigt för »äroståndet», men han föreslog lämpliga läroböcker »om den öfningen behagar». Uti »Mixta» borde man betjäna sig av »Rålamb's adeliga öfning», som var lofvärd och anständig. I geografi och sedelära rekommenderas latinska läroböcker. Benzeli's breviarium borde genomgå i kyrkohistorien, och fäderneslandets öden inläras efter Messenius och Olaus Magnus. Metafysik och logik ansåg Dal ej nödiga för en adelsman; däremot fann han redan nu i det parlamentariska statsskicket's första år, att den blivande riddarhusdebattören behövde känna till landets fundamentallagar, varför »Abrahamssons Uplägning, Postordningars samlingsverk och Lagfarenhetens spegel» borde sättas i de ungas händer. Den heliga skrift borde flitigt läsas, och vid varje kapitel borde besinnas, till vilken trosartikel eller vilket bud det förde tanken. Anständigt vore också att ha kännedom om kyrkans symboliska böcker. När det gällde att tillträda ett ämbete, fordrades det alltid »att sig till dem edligen förbinda». Dal var alldeles säkert en ordningsälskande man. »At annorlunda än i en scientistisk ordning och — — af blott förwete efter qwickhetens och hugens drifft» slå sig på studier anser Dal vara som att ge sig ut i en skuta utan styre. Därför »kan uti en tabell fördelt efter veckodagarne och dagstimmarne inskrifwas det, som för gott blifwer funnit att studera uti.» Lärotiden tänkte sig Dal kl. 6—8, 9—11 och 3—7, en nog så dryg skoldag således.²⁷

Och liksom han ivrade för ordning i timplanen, så ville han också ha disciplarnes vetande instoppat i riktiga och minnet underlättande fack. Till den ändan var han en stor beundrare av synkronistiska tabeller, »Öfwer alt är i detta studio til märkande, att aw Chronologien tages wissa tidzrum — — och emot hwar annan inbördes jemföras».²⁸ Denna sin åsikt likmätigt författade han och lät 1718 till trycket befordra »Inledning til Kyrkio Historien öfwer Nya Testamentet», och eftersom denna särskilt förklaras vara »Hennes Kongl. Majts pager til underwisning», få vi väl tro, att den nog så »vidlöfftiga» tabellen i någon mån bär vittne om vad pagerna fingo inhämta. Det är ett otal namn på romerska kejsare och påvar, kättare och falska lärare, kyrkofäder och rättsinnige lärare, platser för möten och riksdagar, med vilka deras hjärnor skulle proppas fulla.

²⁷ Dal, Nils Hufwedsson, Betänkande om en ung herres information, Sthlm 1725.

²⁸ Ibidem.

Troligt är väl, att de genom hela livet kommo ihåg, att avfällingen Julianus blev sårad av en pil, varefter eld från himmelen uppbrände hans kropp, samt erinrade sig det fasansfulla öde, som drabbat »den rätta trons» grymme förföljare, konung Filip av Spanien. Enligt Dals tabell blev denne nämligen så pinad och uppäten av maskar, att han såg sitt eget hjärta i bröstet. En sak visste nog pagerna, utan att Dal behövt medtaga det — hurusom i den förvirrade tid, vari de själva levde, en splitter ny irrlära uppstått, pietismen, som konung Karl XII och drottning Ulrika Eleonora »wisat hög Konglig Zéle medelst Hög Christeliga placater att utrota.»²⁹

Det var nog rätt många års pager, som fingo plugga i sig Dals tabell. Läroböckerna tyckas nämligen ha bestått av »uppfostringsverket», och de byttes väl ej så ofta om. »Böckerna skulle brukas och pro inventarie så för de varande som efterkommande pager förvaras.»³⁰

Tidigt behjärtade man, att en page hade behov av kännedom om franska språket. 1729 hade pagerna en särskild lärare i ämnet, kapten Gabriel Destein. De medel, som voro anvisade till hans avlöning, indrogos emellertid sedermera. Ynglingarna voro dock så kloka och så intresserade av ämnet, att de själva bekostade sin undervisning däri. En alldeles säkert förstklassig lärarkraft funno de i skådespelaren Charles Langlois.³¹ Med hänsyn till att de flesta pager valde eller måste välja krigaryrket, hade man redan så tidigt som 1729 försett dem med en särskild lärare i fortifikation, samme löjtnant Thorsell, som flera år bespisade dem. För deras undervisning i fäktning förhyrdes vid samma tid för 46 daler en särskild lokal.³²

Tjugu år senare hade pagerna i Clemens Eurenus en hovmästare, som av allt att döma hade goda förutsättningar för sitt kall — och även en viss förståelse för den tämligen heterogena skara ynglingar han hade under sin uppsikt. Under den tid, som gått sedan Dals dagar, hade på mer än ett sätt en ny tid brutit in. Ända in i pagernas kammare hade trängt kravet på att vetandet borde bibringas i njutbar och intresseväckande form och att hänsyn borde tagas till den nytta kunskaperna kunde medföra ute i livet. Men den »så skadeliga som gängse tankefriheten» ville Eurenus inte alls låta få något insteg bland pagerna. Schemat — Eurenus kallar det för reglementet — upptog två särskilda kristendomstimmar i veckan, och han sökte då hos disciplarna inpränta deras plikter mot Gud, fädernes-

²⁹ Dal, Nils Hufwedsson, Inledning til Kyrkiohistorien öfwer Nya Testamentet, Sthlm 1718.

³⁰ Anteckn. i Handl. rör. hovstaten II. Hedvig Eleonoras arkiv. Riksarkivet.

³¹ Concept för dir. Langlois. Kungl. arkiv, vol. 23. Ibidem.

³² Hovstatsräkenskaper 1729. Slottsarkivet.

land, medmänniskor och sig själva. Varje dag hölls dessutom bön, då en stund ägnades åt bibelläsning.

Man levde i ständerväldets glanstid. Det är därför helt naturligt, att det viktigaste profana ämnet på schemat var vad vi kalla statskunskap. Pagerna voro ju födda lagstiftare, envar av dem kunde hoppas att en dag kring sitt anförande på Riddarhuset samla skaror av lyssnande ståndsbroder. Därför var det mer än någonsin av nöden, att de fingo en full och klar kännedom om de lagar och förordningar, som reglerade förhållandena i deras land. »I avsigt att bereda unge adelsmän til sådana selsättningar och rådslag, som framdeles åtminstone, wid Riksdagen torde dem påbördas, har man igenom berättelser af äldre och nyare Historien, i synnerhet den Swenska, velat vägleda dem til eftertanka om Regimentskroppens delar, styrka eller svaga bestånd eller undergång.» Att denna eftertanke inte på något vis fick leda till någon politisk tankefrihet, därom skulle händelser, som blott några få år senare timade, bära vittne. Två veckotimmar voro anslagna till ämnet, och därunder behandlades regeringsformen, konungaförsäkran och de adliga privilegierna. Man hade öppen blick för tidens merkantilistiska principer och genomgick därför också »de författningar, som i allmänna hushållningen till manufakturernas, handelns, landbrukets och flera näringars uppkomst i senaste 30 åren gjorde äro.»

Eurenus måste med smärta erfara, vilken »inrotad ovana» det var att tro, att »vetenskapen» hade föga att göra med krigaryrket. Förgäves kämpade han däremot både under historiektionerna och vid de $2\frac{1}{2}$ veckotimmar, som voro anslagna åt hans undervisning i »fortifikation och geometri» men under vilka man även tycks ha sysslat med aritmetik, trigonometri och mekanik. Tyvärr var hans kunskap i fortifikation »kort». Allt han kunde bibringa de blivande officerarna var »namnen af en fästnings delar, huvudreglerna till dess konstruktion och hwarest den med fördel kan anläggas samt de i gazetter och historier oftast omrörda sätten att attackera och defundera densamma.» Synnerligen stor hjälp förefaller inte pagehovmästaren ha haft av löjtnant Wallrawe, som var pagernas specielle lärare i »fortifikation och ritning». Wallrawe var så sjuklig, att han helt sällan infann sig till sina lektioner, och när detta någon gång skedde, undervisade han blott i frihandsteckning. Eurenus närde en nog så befogad önskan, att en annan lärare skulle anställas i Wallrawes ställe. Det kunde ju ej förutsättas, att alla pagerna hade artistiska anlag, och resultatet av Wallrawes undervisning blev också synnerligen klent.³³ I sin befattning kvarstod emellertid den sjuklige löjtnanten ända till sin död

³³ Ödmjukt memorial ang. Pagernas uppfostran. F 208. Uppsala universitetsbibliotek.

1756.³⁴ Pagnera voro numera ej betungade med någon »mödosam öfning i latinet». Höga överheten hade medgivit, att ämnet skulle strykas. Större utrymme hade härigenom kunnat beredas de levande språken. Langlois och pagehovmästaren turade om att undervisa i franska. Fyra à sex veckotimmar voro anslagna till detta språk. Hur mycket tid, som ägnades åt tyska, är litet svårt få klart besked om. Tiden mellan 4 och $\frac{1}{2}$ 7 på eftermiddagarna ägnades fyra dagar i veckan till bön och litet av varje, kanske mest tyska. Genom »uttydning, skrifwande och talande» voro de flesta pager så långt komna, att de i dessa båda språk förstodo rediga meningar, ja, några kunde ock »nödhjälpa» sig i tal och svar. Att en adelsman och blivande officer hade någon som helst kunskap i engelska ansågs tydligen alldeles onödigt.

Utanläsning hade man så långt möjligt var sökt undvika. Läraren föreläste, och eleverna utfrågades sedan. Eurenus sökte också förse pagerna med böcker och uppmana dem till självstudium, och han beflitade sig verkligen — så påstår han åtminstone själv — att genom lärorika och intressanta samtal krydda betjänten Lindbloms mat.

Hovfäktmästaren löjtnant Borath och dansmästaren herr Villeneuve hade enligt pagehovmästarens »ringa tycke» goda informationsgåvor. Resultatet av deras undervisning var dock synnerligen olika hos olika elever.

Men två ämnen intresserade tydligen alla pagerna och intresserade dem i hög grad: krigsövningar och ridning. Av sina visst icke stora inkomster avlönade de själva en »korpral af gardet», som två gånger i veckan kom och undervisade dem i »handgrepp och evolution». Pagehovmästaren önskade ju, att hovmarskalken skulle laga så, att den »lilla nyttiga utgiften» i stället bestods av hovkassan och att hovmarskalken även skulle anskaffa lätta gevär och annat nödigt tillbehör.

Pagernas lust att lära sig rida förefaller på ett eller annat sätt ha kommit ofrid åstad mellan Eurenus och hans disciplar. »I Kongl. Stallet hafwa jemväl några pager — — mig oåtspordan efter högre tillstädjelse, såsom de föregiva, använt både för- och eftermiddagsstunden», klagar han, men han önskar i alla fall, att »den nyttiga och en ung adelsman mycket pryddande manegen» måtte få plats på schemat.

Tiden gick. Eurenus efterträddes av Jacob Ichsell med Severin Bredha som andre pagehovmästare, och luften i det aristokratiska uppfodringsverket, som ju alltid varit inpyrd med politik, formligen skälvde därav. Det var alldeles säkert med odelat nöje Sveriges unga och maktlystna drottning åhörde den historik över Sveriges regeringssätt, som Ichsell på hennes födelsedag 1755 höll på Riddarhuset. Men kanslipresidenten,

³⁴ Hovstatsräkenskaper 1756. Slottsarkivet.

Anders von Höpken, gillade den alls icke. Justitiekanslersämbetet sattes i gång mot Ichsell. Senare hamnade saken hos ständernas sorgligt ryktbara kommission av 1756. Domen lydde på fyra års landsflykt. Enligt kommissionens och tidens sätt att se var det ju så, att »en historicus, ehwad afhandling han om fordna tiders händelse sig än företager, icke kan vara lofgivit att uti hwad regeringssätten rörer, annorledes ställa sin beskrifning om the framfarna, än att ju de mesta, hufvudsakligaste fel, som deruti sedermera fundna och på sätt, som uti vårt kära fädernesland skett, rättade blifvit, tillika något uti hans beskrifning framlysa» — och detta hade Ichsell alldeles uraktlåtit.³⁵

Inför kommissionen kunde den stackars pagehovmästaren även råka sin kollega Borath. Genom något oförsiktigt yttrande hade denne visat sig vara hovets man och dömdes därför till livstids fängelse. Bredha, som varit med om att under rojalistiskt tal traktera bönder, hade helt brådstörtat och på hemliga vägar lämnat landet.

Hur pagerna hade det under det denna storm gick fram över det »uppfostningsverk» de tillhörde, må man väl undra. Att de ägnade all sin lediga tid åt hetsiga politiska debatter, torde man kunna taga för givet. I kanslisten Didrik Baumann fann man emellertid en person, villig att så att säga vikariera som pagehovmästare. Ny förste dylik anställdes den 31 december 1756, då Fredrik Mozelius erhöll befattningen. Baumann fortsatte emellertid att arbeta bland pagerna ännu i två års tid, och han synes ha gjort det »med all flit och omsorg». Hovmarskalken hade haft tillfälle övertyga sig därom, när han sin instruktion likmätigt närvar vid »pageexamina».³⁶ När ny andre pagehovmästare tillsattes, föll valet på Uddo Olof Wiman. De män, som nu finga pagerna om hand, voro alldeles säkert ej det nu skräckslagna hovpartiets män. Det är rätt mycket, som kan utläsas ur den för Mozelius utfärdade fullmakten. Han fick sin befattning »så väl för dess vid Akademien inhämtade kunskap uti åtskilliga vetenskaper och lärdomsöfningar som ock för sitt beskedliga förhållande», och han förständigades att undervisa pagerna »uti de dem anständiga och nyttiga vetenskaper», så att de blevo »nyttiga och beskedliga medlemmar i riket.»³⁷

Egendomligt nog fick Borath en efterträdare, vars namn mycket liknade hans eget; till hovfäktmästare och lärare för pagerna antogs nämligen Carl von Porath.³⁸ Wallrawe fick en efterträdare i Johan Beronius. Huruvida han i någon synnerligt mycket högre grad än sin före-

³⁵ Ödmjukt memorial av Joh. Linderstedt. Biografica I I. Riksarkivet.

³⁶ Ödmjukt memorial av Törnflycht 19 nov. 1760. Kungl. Arkiv, vol. 30. Ibidem.

³⁷ Fullmakt för F. Mozelius. Brevbok 1756. Slottsarkivet.

³⁸ Hovstatsräkenskaper 1757. Slottsarkivet.

trädare kunde intressera sina elever och driva dem framåt må vara osagt. Han förklarar själv, att han »alltid haft böjelse för Arkitekturen». När han 1762 lämnade sin befattning hos pagerna, blev det emellertid ej för att ägna sig däråt utan för att bliva bibliotekarie hos kronprins Gustaf.³⁹

Från Gustaf III:s tid märkas bland dem, som handledde pagerna, Frans Westerdahl, Samuel Brag och Marcus Brodd, naturligtvis »Brod-den» kallad — kanske en dugande och plikttrögen man men icke över hövan älskad av sina disciplar.⁴⁰

Paul Erik Boberg, som var pagehovmästare till 1783, var en för sin tid ovanligt både beläst och berest man. Han hade studerat inte blott i Uppsala utan även vid flere utländska universitet. Han var egentligen språkman men hade utgivit och offentligen försvarat en akademisk avhandling »de Philippa Regina Sveciæ, Daniæ et Norvegiæ, Angliæ Principe».⁴¹ De två sista pagehovmästarna voro Brantenberg och Gladheim. Den senare, Nils Gladheim, blev när hans tjänst indrogs tillerkänd en årlig pension av 180 rdr samt två rum och kök. Han levde ännu 1822, men då i högst betryckta omständigheter.⁴²

Namnen skifta, men förhållandena bliva ungefär desamma. I franska språket ha pagerna undantagslöst infödd lärare, och sed var även, att en fransman till kanske icke allt för välklingande fiolmusik undervisade pagerna i dans.⁴³

Pagehovmästarna framhålla, att den lön de hade för sin möda — 250 rdr smt och fritt vivre — var högst ringa, men de sakna visst inte förståelse för sina elevers ekonomiska svårigheter.

Dessa voro ju vårdslösa barn, som »rasade och sletto sönder sig» och som det ej hjälpte att förmana. Det var ju också ett obestridligt faktum, att det fanns en hel del saker, som för vanliga dödliga skulle ha varit rena lyxen, men som en page måste räkna till livets nödortf. Åtminstone en gång om året måste han ju kosta på sig ett par silkesstrumpor. I vardagslag fick man ju nöja sig med redgarnsstrumpor, men även dessa voro dyra — de betingade ett pris av 12 dlr kmt. Vänskorna voro även de en post, som kunde göra en page rent förtvivlad. Aldrig ville de tunna sulorna hålla. Två eller tre par skor gingo åt för varje år, och de kostade 14 dlr kmt paret. Dyrt var det att få skjortor sydda — 1½ dlr ville sömmerskan ha i arbetslön — och dyrt var det att få något lagat. Regnvädershatten blev sjaskig på ett par år, strumporna voro så tunna, att man

³⁹ Suppliker av J. Beronius. Biografica. B 20 A. Riksarkivet.

⁴⁰ Lannerstierna, Vitterhetsarbeten, Uppsala 1861.

⁴¹ Suppliker av P. E. Boberg. Biografica B 32 A. Ibidem.

⁴² Suppliker av N. Gladheim. Biografica G 7. Ibidem.

⁴³ Hovstatsräkenskaper, Slottsarkivet.

på vintern måste begagna understrumpor. Och så krävdes otaliga tillbehör: knäbands- och skospännen, skjortknappar, strumpeband, fleuretter, ritmaterial och näsdukar. Tvätt och städning var ett hemskt konto, som slukade hela 80 dlr per år. Till råga på eländet var ju pudret så oskäligt dyrt. 15 dlr kmt per skålpund kostade det, och platt omöjligt var det att reda sig med mindre än 2 skålpund per år.⁴⁴

På 1750-talet stego en pages inkomster, de bägge inkomstitlarna »Handskpenningar» och »Gamla Galoners värde» medräknade, till 450 dlr kmt per år. Att under dessa förhållanden få debet och kredit att gå ihop gränsade till det omöjliga. Eurenus räknar också med en årlig balans på 92 dlr kmt för var och en av sina disciplar, såvida icke »spelpenningar från hovet» eller »understöd från hemmet» hjälpte upp affärerna. Också var i allmänhet en page överlupen av kreditorer, han befann sig »i ett gäldbundet tillstånd».⁴⁵ 1762 häftade pagekären hos skomakare Sanders i en skuld på icke mindre än 1300 dlr kmt för diverse under en hel följd av år utförda skoarbeten. Han hade nog ej så stor förhoppning om att någonsin få betalt men vände sig upprepade gånger till pagerna själva och deras dåvarande hovmästare, Fredrik Mozelius. Denne anhöll ödmjukligen, att ur hovkassan skulle utbetalas 600 dlr kmt som hjälp vid Sanders betalande. Därav blev nu intet, men när Mozelius än en gång ingav en ödmjuk supplik med begäran om hjälp åt pagerna »i anseende till deras ringa inkomster mot deras mångfaldiga behof», beviljades verkligt 500 dlr kmt för ändamålet.⁴⁶ Underrättelsen härom torde väl med lika stor glädje ha hälsats i skomakare Sanders verkstad och inom »Gamla Bankens» murar.

Att bland pagerna upprätthålla tukt och ordning, att sätta sig i respekt, torde just inte ha varit lätt för en pagehovmästare, och kanske hade han inte heller så mycket hjälp av de gamla straffbestämmelser, som funnos för de unga ädlingarnes eventuella förseelser.

Det värsta man på Pfalzarnes tid kunde tänka sig var ju »om någon slog sig till afguderij eller förbund med satan» — om han då erkände sig »för trollkarl» skulle han, som ju rimligt var, straffas efter Guds och människors lag. Men det kunde ju hända, att hovets tjänare, utan att låta dylika förfärliga saker komma sig till last, försummade att med flit besöka de orter, där »Guds saliggörande ord förkunnades», eller att de i ord och åthävor ställde sig »otienliga» därvid. Det lindrigaste straffet var då »hårt tilltal» av hovmarskalk eller hovmästare. Upprepades förseelsen, kunde den medföra fängelse, straff »för kiöket» — varmed tro-

⁴⁴ Ödmjukt memorial ang. Pagernas uppfostran. F 208. Uppsala universitetsbibliotek.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Underd. ödmj. memorial 15 dec. 1762. Brevbok 1762. Slottsarkivet.

ligen menas någon indragning i kosthållet — eller annat »öfveligit straff». Längre fram talas också om näpst i hovpredikanternas närvaro, ja, t. o. m. förvisning från hovet.⁴⁷

Försummade en page sin plikt att vara tillstädes vid solenniteter eller intog han ej vid prediko- och måltidsstunder sin givna plats, skulle han första och andra gången straffas »för kiöket», tredje gången förvisas från hovet. Samma straff skulle drabba honom, om han ställde till tråtor, »sitt ostyriga sinne derigenom visandes». Om han »af yppighet eller sielfswäld» stötte och skuffade någon eller gav »onda ord och miner», skulle han först göra avbön inför hovmarskalken, men var sedan underkastad samma straffbestämmelser som för pliktförsummelse eller trätgirighet. Hängav en page sig åt »kort- och tärningsspel», så visade man en viss förståelse för hans svaghet. Vann han på spel, skulle han återbära sin vinst och plikta lika mycket till de fattiga.

Vid det karolinska hovet levde man ju i en tid, när värjan satt löst i skidan. »Drager någon page sin Wärja med vedsvilje eller pust med Kiäpp, Hand eller Foot slår uti Wår närvaro, Kammare eller Gemaker» — ja, då skulle han »plikta med rygghuden», få tre veckors fängelse på vatten och bröd och, när fängelseportarne öppnades, lämna hovet för alltid. Men begick han samma förseelse på något längre avstånd från konungen, så skulle han straffas »hårt för Kiöket» och behövde frukta avsked först andra gången han på samma sätt glömde sig. Ja, var han mycket ung till åren, kunde han få nåd även andra gången, dock först sedan han gjort avbön inför hovmarskalken och några av hovet.⁴⁸

Glömde en page sig ända därefter, att han utmanade någon på duell, då var han, oberoende av sin ålder hemfallen under bestämmelserna i »duellplakatet», vilket konung Karl XI 1682 sett sig nödsakad utfärda och rent av till trycket befordera. Duellplakatet talade ej om »De slagzmähl, som skie af needrige Folck eller Gemeene man» — i sådana fall gällde »Sweriges beskrifne Lagh». Det vände sig till »Ridderskap, adel och Krigzbefäl». Blev en adelsman utsatt för skvaller, »undsägielse, förakteligt skuffande och skjutande, okwadins och skymfelige ord», så låg det ju nära till hands, att han kunde låta vreden rinna över. Utmana sin vederdeloman fick han emellertid icke. Gjorde han detta skulle han mista sin tjänst, böta 200 dlr och undergå två års fängelsestraff.⁴⁹

Tiden rann emellertid, och på den tid Clemens Eurenus hade pagerna om hand behövde nog ingen längre frukta, att någon av dem skulle draga sin värja och inte heller, att han skulle visa sig vara »trollkarl». Med

⁴⁷ Kongl. Mayts Hoff Artiklar den 13 juni 1655. N 1597. Uppsala universitetsbibliotek.

⁴⁸ Carl XI:s Hofartiklar 1687. Ibidem.

⁴⁹ Kongl. Majjts alfwarlige — förbudh angående dueller, Sthlm 1682.

stolthet kunde pagehovmästaren påstå, att »diärf skalkacktighet, öfwerdåd, lust till starka drycker, snatteri, otukt och slika uppenbara laster» icke vanryktade någon av hans disciplar. Barnsliga fel hade ju för all del pagerna. Litet uppstudsiga, högdragna och ej alltid så aktningfulla mot sina lärare voro de väl också. Men de voro ju »genom födsel och andra verkliga eller inbillade förmåner uppbläste». De ville gärna ha försteget framför sin hovmästare. Inte var det heller lätt att ändra det sorgliga sakförhållandet, att deras iver att lära i allmänhet kom till korta, så fort det gällde att arbeta på allvar, att verkligen lägga manken till. Det var ju så, att det var relationer eller börd, som förskaffat pagerna deras ställning, sådan denna nu var. Relationsvägen hoppades de också komma fram. Relationer skulle förhjälpa dem till befördran! Ännu bättre vore det förstås, om de rent av på ett eller annat vis kunde komma i åtnjutande av höga överhetens ynnest. De sågo ju också allt för väl, att lärdomsmeriter »icke ens kunnat tillskynda deras läromästare hwarken välmåga eller lika heder med andra i år och meriter yngre hofbetiente». Eurenus menar, att en bättre social ställning för hovmästaren skulle göra det lättare för honom att upprätthålla disciplinen bland pagerna — inte skulle väl en »förnuftig hofmästare af en så torftig ära förnöjas». Litet mer uthållighet i studierna trodde Eurenus nog också skulle kunna vinnas, om ett hans förslag kunde bliva verklighet. Han föreslog, att »nyssnämnda pager må hädanefter påläggias att styrka deras underdånigste ansökningar om befördran med ett — — bevis om deras uppförande och framsteg». Ett sådant bevis borde utan avseende på blotta rekommendationer äga samma eftertryck, som andra tjänstesökandes bekräftade meritlista. Ett sådant betyg skulle ju också ha det goda med sig, att det skulle bli slut på »klagande kompetitorers misstanke, att oskickliga pager vorde dem föredragna».⁵⁰

Marcus Brodd nedskrev ett par decennier senare ett »projekt», där han talar om att en page, som anmäler sig att bliva befördrad till officer, bör »innehava och kunna visa prof på» en hel del »vetenskaper, språk och exercitier». Betyget tycks alltså fortfarande ha varit ett önskemål. Där emot ger Brodds projekt en föreställning om de ämnen, som nu studerades. Man sökte bibringa pagerna »en grundad kunskap uti svenska Historien samt Svenska Geografien» ävensom den »Europeiska Statshistorien», »Universal Historien» inlärdes efter Hübners metod. Vidare studerades trigonometri, algebra och franska och förekommo övningar i fortifikations- och fältritning, fäktning och dans.⁵¹

⁵⁰ Ödmjukt memorial angående Pagernas uppfostran. F. 208. Uppsala universitetsbibliotek.

⁵¹ Marcus Brodds Project. F 436. Ibidem.

I någon mån torde nog de disciplinära förhållandena ha bättrats genom av Gustaf III utfärdade bestämmelser. Typiskt är, att konungen här vädjar till ynglingarnas ambition. »Framför allt böra pagerna förhålla sig på ett anständigt och Adelsmän värdigt sätt», heter det.

»Vid risk av misshag och felande befordran» ålades dem »Gudsfruktan, hörsamhet och lydnad».

Så borde pagerna — egentligen var pageinrättningen en sorts välgörenhetsanstalt — vara sparsamma, »så att icke den skymf må blifva oundviklig, att genom offentlig kungörelse förbjuda att till pager något kreditera».

Direkt påkallad av rådande förhållanden var väl den paragraf, där hövlighet mot spisvärd och spisvärdinna ålades pagerna.⁵²

Efter Gustaf III:s tid kom förmyndarstyrelsens. Under denna undergick den gamla pageinstitutionen en genomgripande förändring.

Det var ju sed vordet, att pagerna blevo officerare. Till denna omständighet togs ju en viss hänsyn vid deras utbildning, och i allmänna uppfattningen hade de mer och mer kommit att jämföras med kadetterna — en sak som de nog själva inte voro så värst belåtna med.

Redan 1738 hade en fortifikations- och artillerikadettkår bildats. När Lovisa Ulrika några år senare som nyvorden svensk kronprinsessa skrev, att hennes make hade en ren passion för det militära, är ju detta för var och en, som i någon mån satt sig in i Adolf Fredriks karaktär, ett högst förbluffande påstående — faktum är emellertid, att han 1748 av egna medel upprättade en kadettkår, vilken åtta år senare ersattes med »Cadett Corpsen i Carlsrona». Men denna tycks aldrig ha uppfyllt sitt ändamål. 1784—85 utexaminerades därifrån endast två kadetter.

Under Gustaf III göras verkliga ansatser för att bättra på officersutbildningen.⁵³ Kort efter konungens död instiftades Kongl. Krigsakademien på Karlberg. Åtskilliga gånger har »krigsakademien» fått sina uppgifter och sin organisation ändrade, innan den blivit till våra dagars Karlberg. Enligt de ursprungliga bestämmelserna skulle »Akademien» mottaga 200 elever och omfatta 5 klasser. För att antagas till kadett skulle en gosse vara minst 13 år och besitta en del visserligen högst elementära kunskaper. Vid Karlberg skulle officerare utbildas för både armén och flottan, och av kadetterna skulle 100 vara betalande och lika många av konungen underhållna frielever. Bland dessa senare borde plats beredas åt konungens 10 bordpager. Så överfördes då deras stat — stor var sum-

⁵² Instruktion och reglemente för Konglig Majestäts pager. F 413. Ibidem.

⁵³ Så undervisade G. M. Sprengporten en del finska officerare och G. A. Siegroth inrättade i Malmköping Södermanlands regementes Militaire Academie. Jfr K. Leijonhufvud, Södermanlands regementes historia 1771—1915, Uppsala 1915, s. 105 ff.

man ej, den utgjorde blott 2200 rdr — till den nya akademimens inkomster, och dennas nio först inskrivna kadetter kunde skryta med att förut ha tillhört pagekåren.⁵⁴

Zusammenfassung.

Das schwedische Pagenkorps im 17. und 18. Jahrhundert.

Es ist eine uralte Sitte, bei den Höfen sich von Edelknaben bedienen zu lassen. Im Mittelalter füllen sich die Ritterburgen mit ganzen Scharen von diesen Edelknaben, Pagen, die ihre Erziehung dort erhalten.

Veränderte Gesellschaftsverhältnisse erforderten eine andere Erziehung, die mehr dazu geeignet war, den jungen Edling für die Laufbahn des Kriegers oder des Beamten auszubilden. Eine Schule für junge Edelleute wurde in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts in Stockholm gegründet, war aber von kurzer Dauer. Für den adeligen Familienvater war es mit grossen Kosten verknüpft, seine Söhne standesgemäss zu erziehen, da sie gewöhnlich all ihren Unterricht zu Hause erhalten mussten. Diese Last konnte nur dadurch erleichtert werden, dass der Sohn die Möglichkeit fand, ein Page zu werden. Als solcher erhielt er nämlich freien Unterricht, freie Kost und Wohnung, Livree und Arznei und sogar ein kleines Gehalt.

Die Pagen standen unmittelbar unter der Aufsicht des Pagenhofmeisters. Der ihnen obliegende Hofdienst bestand vorzugsweise darin, bei der Tafel aufzuwarten, Besorgungen auszurichten und gewissen Hoffeierlichkeiten beizuwohnen sowie an den damit verbundenen Prozessionen teilzunehmen.

Zu älterer Zeit wurden die Pagen am Hofe gespeist. Späterhin wurden sie bei Privatpersonen in Kost gegeben, was selten weder sie noch ihre Kostgeber zufriedenstellte.

Der Unterricht wird in älteren Instruktionen und Verordnungen in sehr unbestimmten Worten erwähnt. Pädagogische Schriften von Nils Hufwedsson Dal, ein ausführliches Memorial von Clemens Eurenus sowie ein Entwurf von Marcus Brodd geben uns eine einigermaßen klare Vorstellung von dem Umfang der Kenntnisse, die einem Pagen im 18. Jahrhundert zu Teil wurden.

Im allgemeinen wurden die Pagen Offiziere, was bei ihrem Unterricht gebührend berücksichtigt wurde. Als im Jahre 1792 die Karlberger Kriegsakademie gestiftet wurde, wurde der Etat der Tafelpagen des Königs dorthin übergeführt, und von den ersten Kadetten der Akademie hatten neun dem Pagenkorps angehört.

⁵⁴ Prytz, H. O., Carlberg förr och nu, Sthlm 1872, s. 7.

Svensk vägforskning

En översikt av källmaterialet

Av Måns Mannerfelt

Bygdens utveckling från ingen mans land till kulturlandskap giver de värdefullaste bidrag till kännedom om vägarnas historia och geografi. Hur skall man få kännedom om de äldsta vägarna i vårt land? Det ena skiktet lagras ju över det andra under århundradenas lopp även på vägarna, vadan vi nu endast kunna hitta en och annan forntidsväg helt bevarad ovan jord. Men arkeologiska fynd och undersökningar av våra högmossar visa ideligen spår av forntidsleder.

Om än de gamla stigarna äro förslitna, upptrampade, uppkörda av släpor och fordon samt breddade, fyllda och utbyggda på varjehanda sätt, finnas många förhistoriska leder kvar under fyllningarna. Vägen själv är sålunda icke sällan ett historiskt dokument. Ofta äro ingående terrängundersökningar nödvändiga, för att man skall kunna fastslå utvecklingen. Intet är såsom dylika undersökningar ägnat att väcka kärlek till ämnet och stärka samhörighetskänslan med svunna tider.

Vi erhålla reda i vägbilderna, då tings- och kultplatsernas läge studeras. Ur stommen växer fram ett överskådligt vägdiagram. Kännedomen om vårt lands geografiska och även geologiska utveckling kommer bebyggelsehistorien till hjälp. Bautastenar, runstenar och andra vägmärken samt förekomsten av gravfält visa ofta, var de gamla lederna gått fram, detta icke minst i de mellansvenska landskapen. En undersökning av geografiska och geologiska förhållanden visar desslikes, var vägar under olika skeden kunnat och bort gå. Det har bl. a. träffande påpekats, att åsarna jämte vattendragen utgöra sedan urminnes tider de stora färdlederna mellan bygderna, framför allt i de uppsvenska landskapen.

Ortnamnskännedomen är nödvändig, då man på allvar tar upp det viktiga studiet av de svenska vägarnas historia. Vägar må försvinna eller omläggas, de folkliga ortnamnen skvallra likväl ofta om var och hur de gamla stråten löpt fram. »Vad-, spång- och bronamnen berätta ej blott om hur vaden, spångarna och broarna voro beskaffade. Genom en kart-

Uplands Wägebook.

25

Hwar vñ fins Skriff
 heligen optäckt och annotert, När, Hur, och på hvad Lät
 Allmänna Vägarne besettes här i Upland, Uppå h. Kong. Majts
 och allmänligst. Oräkning, Oräkning Christines Wägagur
 Originele Mandatet och Beskrifning Oriffens och justerade Die $\frac{1}{4}$ M.
 $\frac{1}{2}$ och gamla c. Myllor, Hvarstmanndes på Myllor, 6000 flamban,
 eller 18000 c. Myllor, Uppå den Nya allman, och redofattes vid Gassan
 $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$ och gamla Myllor, Uppå Stofar, Höglar och Rånsmånardien.

Allmänvägen ifrån Stockholm till Söderållie, och den
 igånne, och Nijdelöping och åter forlan ifrån Söderållie till Långsja
 Basso, den Nijdelöping och åter forlan ifrån Söderållie till Långsja
 Basso, den Nijdelöping och åter forlan ifrån Söderållie till Långsja
 Anno. 1657.

$\frac{1}{4}$ Mjöl. ifrån Söderållie till Långsja och noterat mitt för Långsja Basso ---
 $\frac{1}{2}$ Mjöl. Not. på ofv. Stofar vid Söderållie, Hvarstmanndes på ofv. Stofar, Långsja ---
 $\frac{3}{4}$ Mjöl. Noterat vid Långsja Basso, Hvarstmanndes och som Söderållie ---
 1 c. Mjöl. vid Söderållie Basso i Basso, ogjättes den Nijdelöping på Majen 1660.

$\frac{1}{4}$ Mjöl. Uppå ofv. Stofar på Upland annoterat. ---
 $\frac{1}{2}$ Mjöl. Uppå Mjölmanndes på ofv. Söderållie. ---
 $\frac{1}{4}$ Mjöl. Uppå ofv. Stofar, Hvarstmanndes och som Söderållie. ---
 2 Mjöl. Uppå ofv. Stofar, Hvarstmanndes och som Söderållie. ---

$\frac{2}{4}$ Mjöl. på som Söderållie vid Söderållie i Söderållie Basso. ---
 $\frac{2}{4}$ Mjöl. Uppå som Söderållie på Mjölmanndes, vid Söderållie. ---
 $\frac{2}{4}$ Mjöl. Uppå ofv. Stofar vid Söderållie Basso. ---
 3 Mjöl. Not. i som Söderållie Basso, mitt för Söderållie. ---

$\frac{3}{4}$ Mjöl. Uppå som Söderållie, vid Söderållie på Söderållie Basso. ---
 $\frac{3}{4}$ Mjöl. på som Söderållie, vid Söderållie på Söderållie Basso. ---

Fig. 1. Första sidan i »Uplands Wägebook», Nordiska saml. 293, Uppsala universitetsbibliotek. Här anges allmänna vägen från Stockholm till Södertälje.

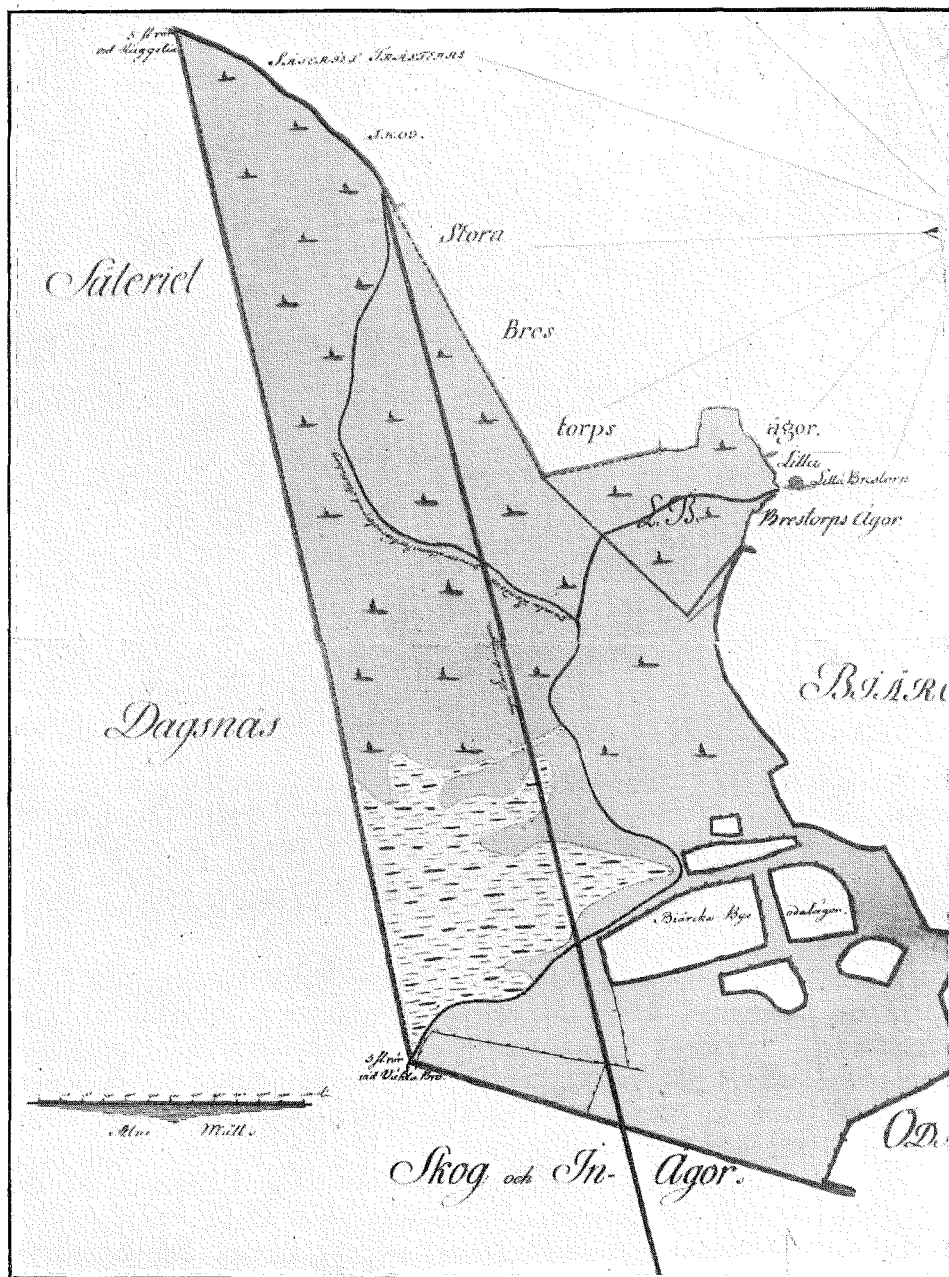

Fig. 2. Den av överintendenten Pehr Tham på Dagsnäs planerade »rake vägen» i Bjärke socken längs eriksgatuleden mellan Skara och Falköping. P 11, Bjärke socken, Lantmäteristyrelsens arkiv.

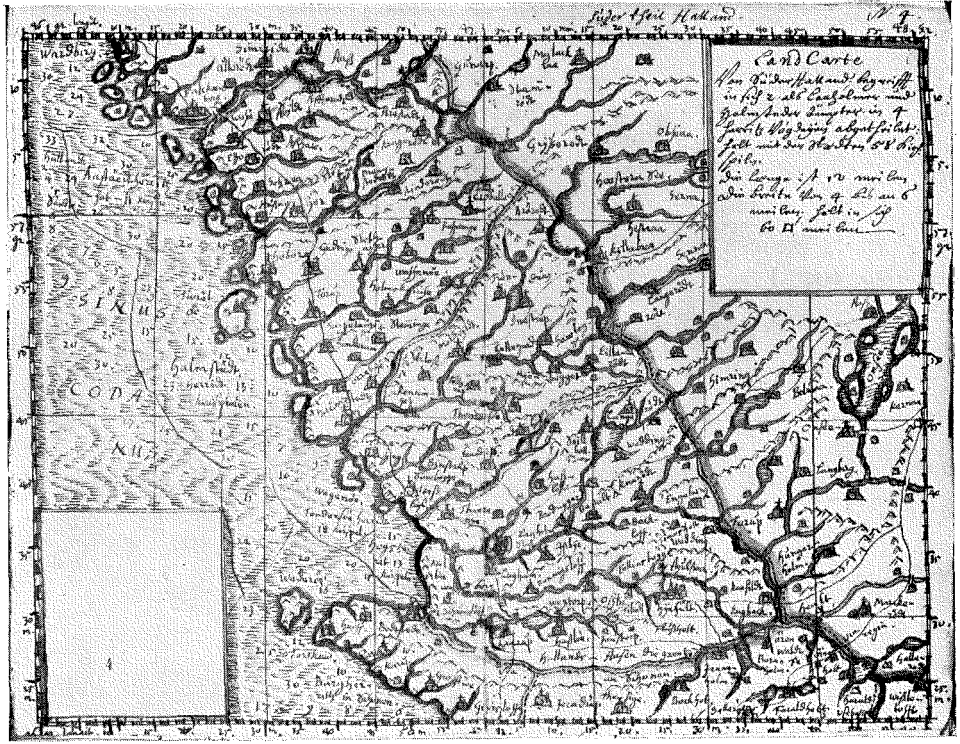

Fig. 3. Karta över södra Halland av Johan Meyer, Gl. Kgl. Saml. 712 fol., Det store Kongel. Bibliotek, Köpenhamn. Man observerar kustvägen genom Halland, en del av kontinentalvägen över Markaryd («via regia») och de rätt nog utritade bivägarna.

läggning av dylika namn kan man också få fram det gamla vägnätets sträckning» (Jöran Sahlgren).

I motsats till antikens länder sakna vi skriftliga urkunder från äldre tider. De få vi hava från runstenarnas inskriptioner till landskapslagar och medeltida urkunder äro så mycket mera beaktansvärda. Landslagen liksom senare lagar lämna hållpunkter angående väghållningsbesväret. »Eriksgatan» — denna gamla svenska ringlinje — skymtar tidigt fram. Stommen i vägnätet är klar.

Från och med Vasatiden blir riksregistraturet en god källa att ösa ur. Detta icke endast så, att här ofta och med tiden i allt högre grad uppgifter lämnas om vägriktningar («rätte vägar») och vägarbeten. Då regenterna icke sällan voro på resande fot, lämna själva dateringen av breven förträffliga upplysningar. Följ Gustaf Vasa på hans resor med kartan framför dig — och du får en god överblick av dåvarande huvudleder och deras mening.

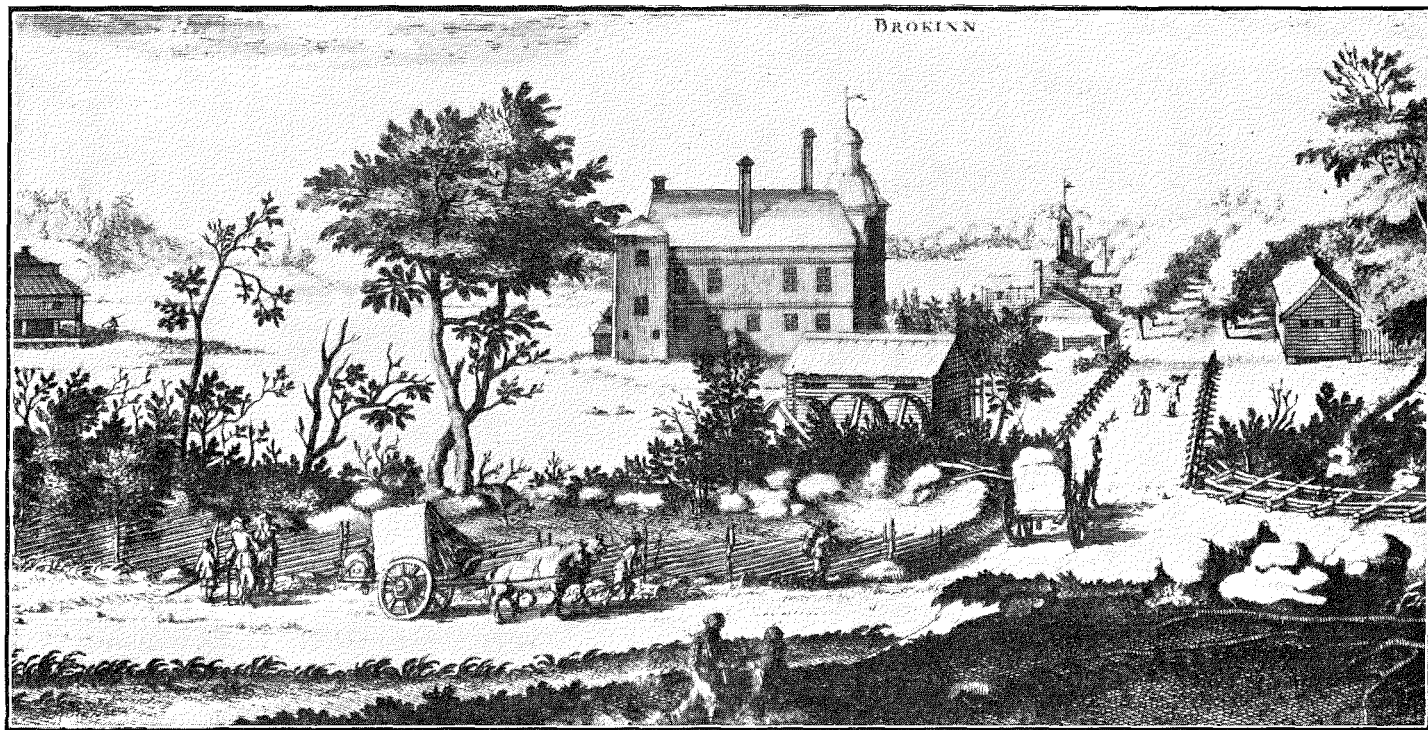

Fig. 3. Brokind i Suecia antiqua et hodierna. Vagnarna å bilden äro av en kontinental typ, som med säkerhet icke begagnats på Brokind vid tiden för verkets tillkomst.

Ett antal reseskildringar och kalendarier från denna tid äro ovärderliga. För de skånska landskapen, Gotland och Jämtland—Härjedalen finnas utomordentligt viktiga källor i handlingar i det danska Rigsarkivet, varjämte andra acta — icke minst Johan Meijers bekanta kartor från 1640-talet — återfinnas i Det store Kongel. Bibliotek i Köpenhamn.

Från och med 1630-talet lämna riksdagshandlingar, protokoll över rådslag, landshövdingeskrivelser, allmogens besvär m. fl. handlingar allt bättre stoff. Dessa eller koncepten återfinnas nu i vårt Rigsarkiv med Kammararkivet. Domböcker, jordehandlingar, köpebrev o. s. v. äro ofta till hjälp vid vägundersökningar. Man förstår detta, då man erinrar sig, att våra vägar ex origine lagts »av oskifto» samt att vägarna varit bestämmande för åkrarnas form och de odlade uthuggningarnas topografi.

Dagboksanteckningar och reseskildringar (av såväl svenska som främmande resenärer) börja att lämna allt bättre bidrag. En särställning intager Erik Dahlbergs bekanta dagbok. Lithberg har med hjälp av densamma framställt en godtaglig bild av huvudlinjerna under senare hälften av 1600-talet.

Vi känna inga vägvisare eller itinerarier av betydelse stort äldre än 250 år. G. Biurmans Vägvisare till och från städerna (1742) är den första tryckta vägvisare vi äga. Men senare påträffa vi dylika anteckningar handskrivna och i tryck, allt flitigare och allmännare, ju mera tiden framskridit.

Handlingar rörande krigen samt förberedelserna därtill innehålla många och viktiga vägupplysningar. Icke blott i vårt Krigsarkiv utan även i danska Rigsarkivet finner forskaren nyttigt material vid utklarandet av väglinjerna. Från och med Karl XI:s tid äga vi uppmarschplaner och marschrouter, varigenom vägarna från snart sagt varje boställe kunna följas via samlingsplatserna till skilda uppmarschområden runt rikets landamären.

Först för omkring 300 år sedan började vi få handritade kartor över delar av Sverige. Ju bättre och fullständigare kartorna med tiden blevo, desto bättre vägvisare blevo de — och av desto större nytta äro de vid våra vägstudier. Våra äldsta tryckta vägkartor äro ungefär 200 år gamla. Men det dröjde icke länge, förrän vägkartor och vägvisare började bli allmänna. De motsvarade våra dagars »Sveriges kommunikationer» tyvärr även därutinnan, att de ansågos förbrukade snart nog. De flesta vägvisare hava gått all världens väg. Men i våra centrala arkiv och bibliotek finner den intresserade mycket bevarat, som nu täljer oss om vägar, gästgivaregårdar och reselivet.

De viktigaste kartorna finnas bevarade i Krigsarkivet och Lantmäteristyrelsens arkiv. Men samlingarna i de periferiska arkiven böra icke glöm-

mas, lika litet som enskilda samlingar. I länsstyrelserna finnas många lantmäterikartor samlade i lantmäterikontoren, där också de belysande vägdelningshandlingarna återfinnas.

Mot slutet av 1700-talet lät kanslirådet J. Elers samla uppgifter om våra vägars tillstånd och utveckling. Hans samlingar förvaras i manuskript i Uppsala universitetsbibliotek. De lämna de bästa och fullständigaste uppgifter vi hava om våra äldre vägar. De utgöra dessutom ett exempel på ordning och systematik. Men de vittna tillika i sin gulnade form om vådan av halvt fullbordat verk. Må det bliva vår tid förunnat att ur det rika materialet framställa en bild av stommen i kulturkroppen och av reselivet genom tiderna!

Källorna flöda rikare från och med 1800-talets inbrott. Om det tidigare gällde att söka med ljus och lykta, så har forskaren nu blott att sovra bland ett rikt och lätt åtkomligt material, bestående av såväl offentliga handlingar som enskilt material (reseskildringar m. m.). Översiktsverk och samlingsverk underlätta härvid forskarens arbete.

Slutligen bör icke förgätas ett utnyttjande av den kunskap om gamla vägar, om sommarleder och kanske framför allt vintervägar, vilken vårt folk, enkannerligen allmogen, alltjämt äger — en kunskap, som icke synes tillräckligt uppskattad men som är värd att omhuldas och tillvaratagas.

Summary.

Sources for the History of Swedish Roads.

The writer gives a preliminary survey of primary sources, which are found mainly at the central libraries and archives in Stockholm and Uppsala, in the first place Krigsarkivet and the Archive of Lantmäteristyrelsen. These documents are complemented by researches in the field and notes due to popular tradition. A complete bibliography of the subject will be given in this review in the course of 1936.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Von E. Hoffmann-Krayer und Hanns Bächtold-Stäubli. Walter de Gruyter & Co, Berlin und Leipzig 1927 ff.

Detta monumentala, välkända verk, varav första bandets första häfte utkom för omkring åtta år sedan, har nu fortskridit in på sitt sjunde band, varmed ej mindre än 72 häften sett dagen. Det senast utkomna bandet slutade med art. Pflugbrot (av Kurt Heckscher).

Man kan omöjligt undgå att fattas av en känsla av verklig beundran för det raska, regelbundna utgivandet av detta gedigna och för alla tiders kulturforskning ovärderliga arbete, varigenom Tyskland dokumenterar sig såsom primus på den inhemska folktroforskningens verksamhetsfält. En mångårig ekonomisk depression har icke avskräckt den ansedda och förnämliga förlagsfirman från att, trogen sina traditioner, våga sin insats. Att titelbladet till detta storverk bär namnet på den nuvarande europeiska folklivsforskningens grand old man är som sig bör, ej minst om man tar i betraktande dennes nitiska utgivarskap av Volkskundliche Bibliographie under många år. Ty detta är för här i fråga varande verk uppenbarligen ett väsentligt och betydande förarbete.

Jag har redan, när det första häftet av Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens utkom, ägnat det en relativt utförlig anmälan i den då ännu från Nordiska museet utkommande tidskriften Fataburen (1927, s. 193 ff.) och senare under årens lopp kortare omnämningen i samma tidskrifts sista årgångar. Det kunde vara frestande att här — i en *annan* kulturhistorisk tidskrift — göra några upprepningar, men detta får efter föregående anvisning anstå. Att göra den ena eller andra medarbetaren till speciellt objekt för en kritisk undersökning vore ej blott vanskligt utan kanske även godtyckligt. Den gedigna »handboken» har dessutom under dessa senare år vunnit stadgat anseende och kommit allmänt i bruk hos de svensktalande folklivsforskarna såväl i Finland som Sverige. Den för nu sedan länge inom den vetenskapliga litteraturen sin egen talan.

Emellertid kan jag icke motstå frestelsen att här begagna tillfället att fästa uppmärksamhet vid en särskild gren av folksedforskningen. Såsom

redan sagts, avslutas band 6 med en artikel om plogbröd. Detta är uppenbarligen ett kultbröd av hög ålder och av helt hedniskt väsen. Och det har många anförvanter, härstammande från lika åldriga anor. Den specialforskning, som sysselsätter sig med dylika kultbröd, kallades av sin upphovsman, den framstående klassiske arkeologen Chr. Aug. Lobeck (1781—1860), pemmatologi (av grek. pemma = högtidsbröd, kultbröd). Särskilt känd för sitt forskningsarbete på detta område är den bayerska läkaren Max Höfler (1848—1914). I Holland har dr Catherina van de Graft (Utrecht) tagit denna forskning om hand. Såsom denna forskningsgrens främste målsman för närvarande torde man få räkna medarbetaren i Handwörterbuch W. Eckstein. Genom att i följd läsa dennes objektivt hållna artiklar: Brot, Gebäck, Gebildbrote, Kuchen, Bretzel, Knaufgebäcke, Fladen, Martinshorn o. s. v. i Handwörterbuch erhåller man en god framställning av pemmatologiens nuvarande ställning och rön. Det är på tiden, att denna forskningsgren mera systematiskt och inträngande uppmärksammas även i Sverige, där vi möta såväl vid åkerbruket som vid boskapsskötseln förbundna intressanta företeelser av denna kategori.

N. E. Hammarstedt.

Die deutsche Volkskunde I—II. Herausgegeben von Adolf Spamer [med bidrag av 31 olika författare]. Bibliographisches Institut A-G., Leipzig 1934—35. 632 + 598 s. Rm. 35:—.

Den främsta anmärkningen emot detta i många hänseenden så utmärkta arbete gäller själva dispositionen. I förlagsreklamen framhålles, att verket ger en fullständig framställning av tysk Volkskunde, och i utgivarens förord förekommer i varje fall icke någon reservation eller förklaring rörande arbetets ensidighet. Denna kunde mycket väl ha motiverats av att tysk forskning hittills högst bristfälligt ägnat sig åt de områden av den folkliga kulturen, som äro utelämnade i arbetet, och där sammanfattande resultat följaktligen hade varit svåra att framlägga. Men helt säkert är orsaken en annan och den inriktning verket fått fullt avsiktlig. Redan i inledningen till utgivarens programartikel »Wesen und Aufgaben der Volkskunde» möter man orden: »Geschichte wie persönliche Erfahrung lehren uns, dass die Wirtschaft eines Volkes nicht sein Schicksal ist noch seine sociale Gliederung sein Lebensnerv, dass vielmehr hinter und über jenen Zeitbildungen andere, stärkere und zeitlosere Mächte stehen, in denen die Möglichkeiten und die Grenzen alles Geschehens vorgezeichnet sind». För att komma dessa »makter» på spåren synes man

nu — visserligen vida mer enligt programuttalandena än enligt de föreliggande undersökningarna — vilja förvandla Volkskunde till något slags praktisk psykologi. Denna inriktning har varit avgörande för vad som medtagits i Die deutsche Volkskunde. Jämte folketro och folksed dominerar folkkonst av olika slag, alltså den andliga folkkulturen. Att folkdräkten är medtagen, beror troligen på en romantisk uppfattning om att dräkten är mera ett uttryck för en själslig inställning än för materiella behov. Detsamma gäller kanske i viss mån det tyska huset, som ägnas en utförlig undersökning. Men vad som saknas är det stora grundläggande komplex, som hör samman med näringslivet. I ett samlingsarbete om tysk Volkskunde, som syftar till fullständighet, uteslutas sålunda jaktens och fiskets historia, boskapsskötselns och åkerbrukets utveckling, matberedningens och handslöjdernas skiftande utformning, varudistributionens och transportens olika metoder. Man tror sig alltså kunna få ett begrepp om den tyska folksjälens utan att veta något om hur denna formats i kampen om det dagliga brödet!

För att redan i verket självt finna uttalanden, som ange det oriktiga i en dylik stympning, kunna vi gå till Adolf Helboks värdefulla bidrag »Volkskunde und Siedlungsgeschichte». Gentemot Spammers nyss anförda citat bör följande mening hos Helbok understrykas (och detta kraftigare än vad H. själv är böjd att göra): »Gewiss darf nicht alles in Seele und Rasse gesucht werden, staatliche Form, politisches Schicksal, wirtschaftliche Dinge spielen ja auch mit.» Helbok betonar och exemplifierar också betydelsen av att den folkliga kulturen allsidigt utforskas. Han varnar även för att låta forskningen klavbindas av alltför trång nationell horisont: »Dabei müssen wir an der Tatsache festhalten, dass Ureuropa in Kulturdingen immerhin auch wieder ein grosses Ganzes war, dass also nicht chinesische Mauern zwischen den Völkern und ihre Kulturen lagen. — — — Auf allen unseren Grenzräumen tritt uns auch Kulturgut der Nachbarvölker entgegen — — —.»

De programartiklar som ingå i Die deutsche Volkskunde vill anmälarer ej befatta sig närmare med inför vetenskapligt forum.¹ Tysk vetenskap må bli bedömd ej efter vad andra säga, att den skall vara, utan efter vad forskarna själva visa att den är. Oavsett vad som f. n. publiceras på annat håll i Tyskland kan omdömet om de vetenskapliga uppsatserna i här föreliggande arbete ej bli annat än fördelaktigt. Detta gäller naturligtvis mera konstaterandet av forskningens frihet och redaktionens objektivitet vid författarurvalet än att icke olika meningar i sak-

¹ Anmälarer har berört den tyska traditionsforskningens politiska ställning i en artikel »Nazism och folkkunskap», införd i Stockholms Tidningen-Stockholms Dagblad 31/10 1935.

frågor kunna finnas på enskilda punkter. Om den tendens till överskattning av det egna materialets betydelse, som här och var torde spåras, kan sägas, att den även förekommer i andra länder och att den i Tyskland är belagd både före och efter 1933. En sådan saklig och nykter framställning som Lutz Mackensens »Sitte und Brauch» bör vara en kalldusch för åtskilliga tyska textutläggare, som trott sig kunna föra studiet av folkkulturen över från verklighetens till fantasiens värld. Det är för dessa kvasiforskare en bekväm metod att isolera en speciell sedvänja, i stället för att som Mackensen hävdar »ihn im Gefüge der geschichtlichen, landschaftlichen und soziologischen Bindungen zu sehen» — en synpunkt som för nyare svensk forskning synes ganska självklar. Med sin stora beläsenhet och sin intima inlevelse i folkligt tänkesätt har Mackensen i sin uppsats kunnat föra in folksedens skenbart så brokiga virrvarr under samlande och klarläggande synpunkter.

Det vore bryskt att begära, att de olika bidragen i ett så stort samlingsverk som Die deutsche Volkskunde skulle utvisa någon utpräglad enhetlighet. Här finnas materialbeskrivningar, redogörelser för metodik, sammanställande översikter men också i stor utsträckning omfattande primärundersökningar. Helt naturligt kan man här utläsa vad tysk traditionsforskning längst och mera intensivt sysslat med. Vad som av en rad olika framstående forskare säges om den folkliga diktkonstens olika arter är följaktligen vida mer djupgående än de framställningar som ägnats bildkonsten. Dessa senare — inlednings- och keramikkapitlen undantagna — äro närmast materialredogörelser (utan bilder!). Historiska synpunkter möter man däremot i riklig mängd i Bruno Schiers omfattande bidrag »Das deutsche Haus»; huru fast sedan dessa äro grundade vågar den som icke är specialist ej yttra sig om.

Andra delen av Die deutsche Volkskunde utgöres av ett praktfullt planschverk med korta orienterande texter. Särskilt folklivsbilderna erbjuda nytt och originellt material, och urvalet understryker utgivarens med all rätt gjorda betonande av att traditionsforskningen omfattar alla samhällsklasser. I kapitlen om bildkonst och det tyska huset är det dock en olägenhet, att text- och bilddel endast mera sporadiskt korrespondera. En rättelse må göras ifråga om Nordiska museets ofta avbildade ståndsäng från 1734 (I s. 405, II s. 328: 2): den härrör från Skåne och icke från Norge. I del II ingår även en omfattande och värdefull bibliografi över speciellt tysk facklitteratur.

Sigfrid Svensson.

F Ö R E N I N G S M E D D E L A N D E

Föreningens höstsammanträde.

Under ordförandeskap av generaldirektör G. Malm höll Föreningen för svensk kulturhistoria den 22 oktober i Nordiska museet sitt sista sammanträde för året.

Programmet upptog ett besök på museets tillfälliga utställning »Brygd», varvid t. f. styresmannen intendent S. Wallin hälsade föreningen välkommen och redogjorde för hur utställningen möjliggjorts genom Svenska Bryggareföreningen. Disponent Sten Simonsson — initiativtagare till utställningen — intendent Gösta Selling och föreningens sekreterare demonstrerade därefter utställningen. En serie grupper åskådliggjorde de olika arbetsmomenten i brygden, såsom denna försiggått i hemmen: »från korn till malt», »från malt till vört», »från vört till öl» och »ölet tappas», fig. 1. Med bilder och verktyg belystes även tunnbindarens arbetsprocedur vid en öltunnas tillkomst. I det utställningsrum, som ägnats åt brygden som hantverk och industri, fig. 2, dominerade den stora modellen av Krönleins bryggeri i Trollhättan. Här utställdes i övrigt bl. a. ölprovare, ölpoletter, modeller av kölnor ävensom äldre svensk bryggerilitteratur. Bild 3 visar en rekonstruerad interiör från Stockholms bryggarmästares samlingslokal vid sammankomsterna inom ämbetet. Mitt på bordet tronar ämbetets låda, som härstammar från 1600-talets mitt, en symbol för yrkesbrödernas gemenskap. I anslutning till interiören hade sammanförts en del andra minnen från bryggarnas skråorganisationer i olika städer: skråkistor, protokollsböcker och räkenskaper. Utställningen omfattade även olika typer av dryckeskärl. Särskilt märklig är den stora samling av dryckeskärl från 1500-talet, som Nordiska museet äger och vars förnämsta pjäs är den enorma svarvade träbollen från Ture Pederson Bjelkes gravöl 1520. Som exempel på gammaldags dryckesseder hos allmogen hade ett bord anordnats för bystämman, »grannöl», i Västergötland. Härvid dracks ölet ur s. k. snibbskålar. En typologisk utställning av olika dryckeskärl åskådliggjorde, hur samma former återfinnas i växlande material, samtidigt som den visade, hur än det ena än det andra materialet varit det formbildande: metallformer gå igen i allmogens enkla träkalkar, under det att å andra sidan dess laggade kannor äro urtypen för tennstopet. En samling prakt-

Fig. 1. »Ölet tappas» — hembrygdens avslutningsprocedur.

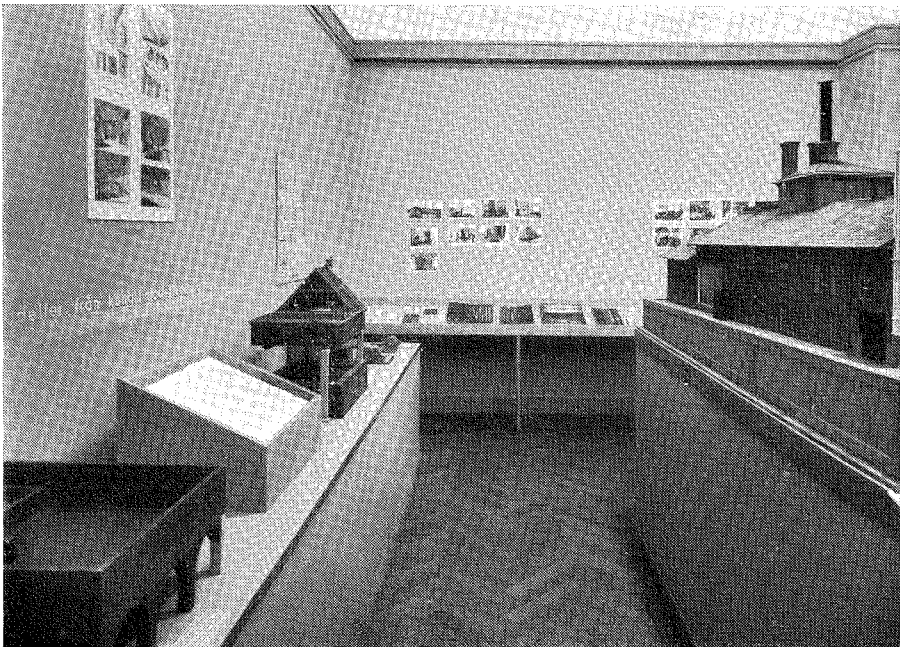

Fig. 2. Brygden som hantverk och industri.

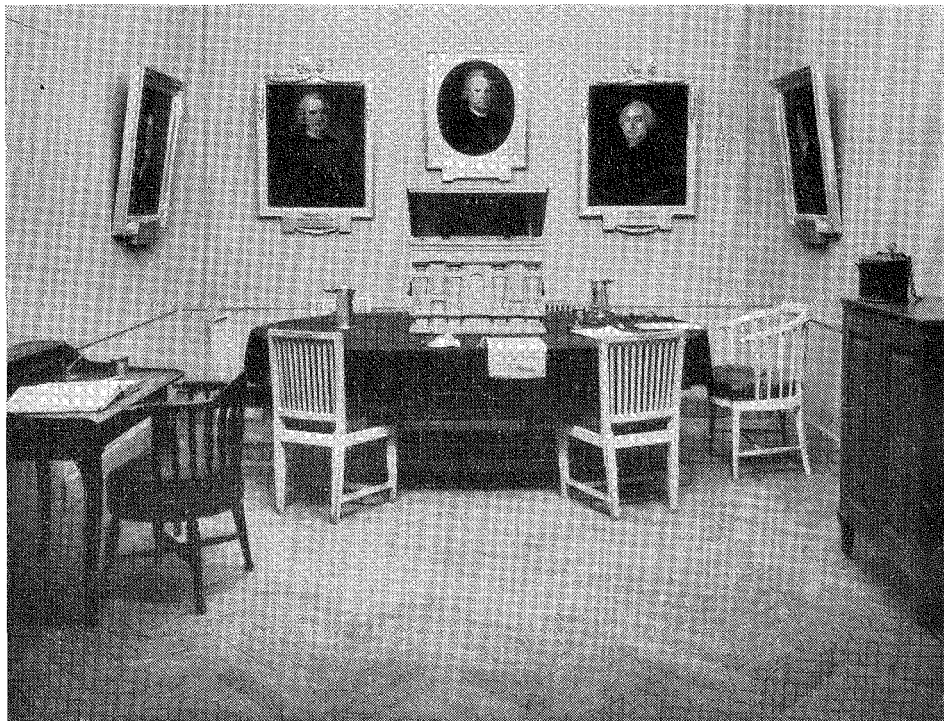

Fig. 3. Stockholms bryggareämbetes skråminnen.

exemplar av dryckeskärl av silver och glas kompletterade denna del av utställningen.

I ett avslutningsanförande betonade föreningens ordförande önskvärdheten av att Nordiska museet sattes i tillfälle att ge en utställning som denna även en permanent form.

Vid den efterföljande supén å Skansens Nyloft kåserade fil. kand. J. E. Anderbjörk till en film från »En resa Afrika runt 1934—35».